

MARKO LAMBERG & ANN-CATRIN ÖSTMAN

Rijfsfinskan och utanförskapets börda

Främlingskap och språkskillnader i trolldomsprocesserna i Jakobstad 1653–1713

En sommardag år 1688 hände det i Jakobstad att två pojkar i de sena tonåren återvände från skolan och kände sig hungriga. De hade kommit hem till den ena av dem, men ingen var där och dörren till matboden var låst. Då kröp den djävare av dem igenom fönstret in i matboden trots att han inte bodde i huset och hämtade två bröd som pojkarna åt upp. När husmodern återvände och hörde vad som hade hänt började hon förbanna sonens självsvåldige kamrat. Under sitt utbrott använde hon främst sitt modersmål, finska, men hon utgöt sig också på svenska: ”Du ska väl stjäla ännu!”¹

Orden besannades snart: den tatlade ynglingen åkte fast för en stöld och fick sona brottet med ett gatlopp. När han av samma skäl greps en andra gång i april 1689, beskyllde han borgarhustrun för att hon hade fällt en förbannelse över honom och således fått honom att stjäla. Den utpekade hustrun ombads komma till rådstugan, där hon fick avlägga en utsaga inför rätten. Hon nekade till beskyllningen och påpekade att tjuven inte hade omnämnt detta när han hade dömts en första gång. Men den unge tjuven påstod att också en borgaränka och

-
1. Källuppgifterna i det här avsnittet är hämtade ur Jakobstads renoverade domböcker (h:2) 22.3.1689, 10.4–11.5.1689; 30.6.1690, Renoverade domböcker från rådstugurätter, Digitalarkivet.

en rådmansdräng hade lidit skada av hennes onda konster. Rätten tog tjuvens beskyllningar på allvar och började förhöra människor som nog kunde vittna emot borgarhustrun. Beata Persdotter var nämligen redan beryktad i så måtto att det brukade sägas om henne att om hon uppretades eller inte fick det hon ville ha skedde något ont. Det första vittnet, änkan Margareta Jakobsdotter, kunde ge ett lysande exempel på detta genom att berätta att Beata hade förbannat hennes man när han hade krävt arvode av henne för ett vävarbete. Margareta hade genast fått värk i knäna och värken hade suttit i under ett och ett halvt år. Hon hade även varit mycket skröplig efter en besvärlig förlossning, och också för det fick Beata skulden.

Att Beata fick ta emot sådana anklagelser berodde på att hon hade försökt bota Margaretas sjukdom som enligt Beata berodde på "fransoser", alltså syfilis, och tydligen hade Beata också hjälpt till vid förlossningen. Eftersom Margareta påstod att Beata också hade framfört hotelser och förbannelser mot henne bad Beata att Margaretas piga Anna Fransdotter skulle avge ett vittnesmål. Enligt Anna hade Beata betett sig precis såsom hennes husmor hade påstått. Beata försökte då stämpla pigan som ett opålitligt vittne genom att påpeka att Anna hade anklagats för signeri. Rätten kunde dock i protokollet hitta uppgiften om att Anna hade befriats från allt sådant tal tre år tidigare.

Rätten tillkallade även andra vittnen som den unge tjuven hade pekats ut. Bland dessa fanns en dräng som hade insjuknat och drömt om svarta hundar under tre nätter i rad efter att han blivit ordentligt uppläxad av Beata då han hade slagit hennes son. En annan dräng som redan hade avlidit hade före sin död låtit upprätta en skriftlig redogörelse för hur han hade råkat överrumpla Beata i borgmästarens anskus mitt på påsknatten, med håret utslaget såsom trollpackorna brukade ha, och hur han hade insjuknat av den synen.

Eftersom prostens förmanande ord inte fick Beata att erkänna att hon hade idkat skadlig magi mot sina medmänniskor, inkallades fler vittnen – män som kvinnor, stadsbor som lantbor – och den ena efter den andra avlade graverande utsagor mot henne. Det fanns alltså åtskilliga som ansåg att de vedermodor och de olyckor som hade drabbat dem eller andra människor i deras närmaste omgivning hade berott på att Beata hade blivit förbannad på dem av en eller en annan orsak. Att många av hennes påstådda offer bodde utanför staden torde förklaras av Beatas näringsidkande. Hon var köpmansänka och omgift med en

skomakare, och hon verkar också ha drivit egen affärsverksamhet, varför hon hade livliga kontakter med bondebefolkningen i Jakobstads omnejd. Därtill verkar hon ha tjänat extra inkomster genom att bota sjukdomar och åkommor – hon hade lärt sig ett och annat praktiskt när hon som ung piga hade tjänstgjort hos en läkare i Kajana.

Beata hade med andra ord många sådana egenskaper som gjorde henne till en klassisk måltavla för trolldomsmissstankar. Patienter som inte förstod vad hennes läkningsförmåga berodde på eller som var missnöjda därför att de inte tillfrisknade kunde lätt börja hysa missstankar mot en helbrägdagörare. Skuldsatta gäldenärer i sin tur hyste sannolikt sällan varma tankar om sin fordringsägare. Därtill tycks Beata ha betett sig på ett ohämmat sätt mot sin omgivning: vittnena målade upp en bild av en aggressiv individ som allt emellanåt slängde ur sig grova hotelser. När det efter sådana hastigt fällda hätska ord skedde en olycka, ett sjukdomsfall eller till och med ett dödsfall, var det lätt att tolka saken som att Beata hade fällt en riktig förbannelse. Beata hade redan länge före rättegången befunnit sig i en stigmatiseringsprocess, alltså i en ond cirkel där ryktena mot henne hade ackumulerats. Hon hade förvandlats till en given syndabock som alla, till och med en tjuv, kunde skylla sina motgångar på.

Också inför rätten var Beatas beteende allt annat än behärskat: hon tydde sig ofta till svordomar och gick en gång så långt att hon smädade några rådmän och kallade dem för hundtjuvar och hästflåare. Hon gick även till motattack genom att berätta om vad som sades om vissa bondkvinnor. Hon ville alltså inte erkänna något, utan hon gav ett uppkäftigt intryck inför domstolen. Under en natt i stadens häkte verkar dock hennes självsäkerhet ha krackelerat tillfälligt. Hon fick nämligen uppleva något som med hänsyn till beskrivningen påminner om en mardröm eller en sömnparalys: hon såg i drömmen hur en brokig lerkruka kom in genom fönstret och lade sig ovanpå henne, och hur det växte armar och ben på den och hur den till slut tog skepnaden av en man eller självaste djävulen. Då vaknade hon till och bad förskräckt stadstjänaren att hämta en präst, men när han återvände hade hon återhämtat sig och visade åter upp en stursk attityd. När rådstugurätten ville förhöra henne om detta, nekade hon till att något märkvärdigt skulle ha hänt henne.

Rätten kunde inte förhöra Beatas man, skomakaren Erik Andersson Boij, därför att han råkade vara bortrest. Men det kom till rättens

kännedom att även han brukade kalla sin hustru för trollkärring. Parets piga, i själva verket en släkting till Beata, vittnade i sin tur om hur Erik och Beata hade lagt en orm i källarboden – uppenbarligen i något magiskt syfte. Också Beatas sjuttonårige son Hans hade sysslat med det övernaturliga för att få tillbaka sin vackra röst: han hade gjort som en besökare från Reval lärt honom och gått in i en annan familjs hus där han ropat på Jesus genom fönstret. Hans försök hade med största sannolikhet koppling till målbrottet.

Rådstugurätten ansåg att det fanns tillräckligt med bevis för att döma Beata till döden, medan sonen Hans skulle risas vid rådstugudörren eftersom han hade följt sin mors ”onda lärdomar”. Beatas make Erik Andersson Boij skulle rannsakas senare. Allt detta skedde mellan den 10 april och den 11 maj 1689. Varje dödsdom underkastades sedvanligt hovrätten, och Beata fick leva ett år i väntan på den slutgiltiga domen. Vi kan bara gissa hur hon och hennes omgivning förhöll sig till saken under det året. Åbo hovrätts dom lästes upp den 30 juni 1690: Beata ålades att befria sig med tolvmannaed. Först nu förhördes hennes man angående den vidskepelse han gjort sig skyldig till och han dömdes till en ”uppenbar kyrkoplikt”. Beatas sociala utanförskap framgick av att hon inte lyckades hitta tolv män som var villiga att gå ed på att hon var oskyldig så målet underkastades på nytt hovrätten. Den beslutade i april 1691 att hon skulle böta 40 mark för trolldom och 40 mark för förtalet av två rådmän; hennes man skulle i sin tur böta 40 mark.

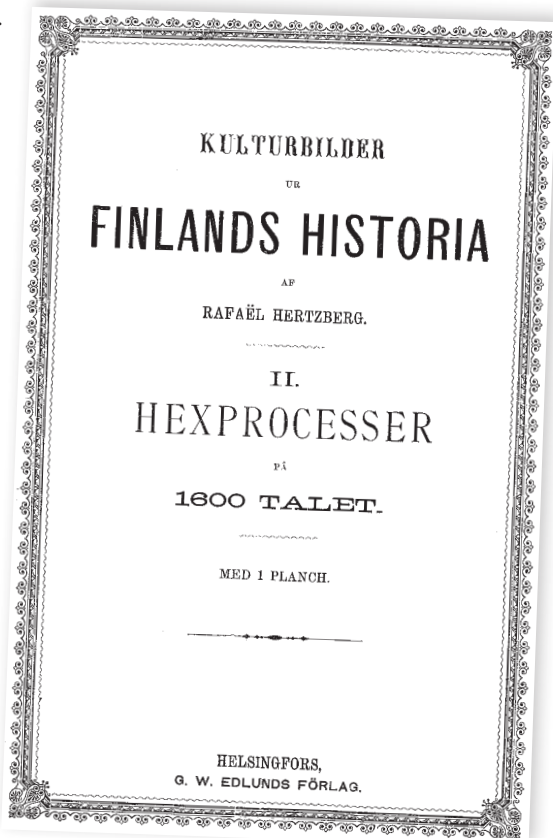
Enligt rådstuguprotokollen talade människor, som i olika sammanhang vittnade mot Beata, då och då om henne som ”finskan” eller som ”Rijfsfinskan”. Båda benämningarna hänvisade till hennes språkbakgrund; den sistnämnda också till hennes första make, köpmannen Hans Hansson Rijf, som dog i början av 1670-talet. Våren 1689 var hon cirka 57 år gammal och hon hade bott i staden i drygt tre årtionden. Det förblir okänt var exakt hon föddes, men det är troligt att hon kom från en finskspråkig ort – hon hade ju tjänstgjort som piga åtminstone i Kajana, även om detta inte nödvändigtvis var hennes födelseort. Det är dock klart att också hennes språkbakgrund tycks ha skapat socialt avstånd mellan henne och många andra i det svenskspråkiga Österbotten.

I sin studie om de stora trolldomsprocesserna i Uppland åren 1675–1676 sammanfattar Kristina Tegler det som också andra forskare har konstaterat rörande hur och varför förmoderna människor trodde

på häxor: ”Rollen som häxa var förknippad med en identitet som utanförstående. Häxan sågs som en samhällsförstörande kraft. Hennes magiska aktiviteter syftade till att bryta ned ordning och ersätta den med oordning. [...] Häxtron gav en förklaring till vad vi idag skulle karaktärisera som otur. Den förklarade vardagliga motgångar som hämndaktioner från en avundsjuk människa.”²

Etnicitet och språkliga skillnader – en undanskymd synvinkel inom trolldomsforskningen

Häxor, trolldom och folklig magi har redan behandlats ingående inom såväl historieforskningen som närliggande vetenskaper. Forskningstrenderna kan indelas i sinsemellan överlappande inriktningar och synvinklar. En av dem har försökt förklara varför människorna har trott på trolldom i en viss kulturell kontext samt varför och hur de har idkat den.³ Hit hör också frågorna om sambandet mellan trolldom och religiösa föreställningar samt om kontinuiteterna från äldre

Rafael Hertzberg kombinerade historieforskningens och folkloristikens infallsvinklar i sin mångsidiga studie.

2. Kristina Tegler, 'Bland trollkonor och ryktesspridare', Anders Florén & Åsa Karlsson (red.), *Främlingar. Ett historiskt perspektiv*, Opuscula historica Upsaliensia 19 (Uppsala 1998), s. 126, 131. Se även till exempel Jari Eilola, *Rajapinnoilla. Sallitun ja kielletyn määritteleminen 1600-luvun jälkipuoliskon noituus- ja taikuustapauksissa*, Bibliotheca historica 81 (Helsinki 2003), s. 294–300.
3. Förutom litteraturen i not 2, se även Rafael Hertzberg, *Vidskepelsen i Finland på 1600-talet. Bidrag till Finlands kulturhistoria* (Helsingfors 1889); Bengt Ankarloo, *Satans raseri. En sannfärdig berättelse om det stora häxoväsendet i Sverige och omgivande länder* (Stockholm 2007).

perioder.⁴ En hel del forskning har gällt trolldomens sociologiska strukturer och kulturhistoriska kontexter. Forskarna har till exempel kartlagt trolldomsprocessernas tidsmässiga och geografiska spridning eller analyserat vilka egenskaper som har kännetecknat dem som anklagades för trolldom.⁵ I somliga fall har analysen byggt på en kombination av person-, mikro- och genushistoria, när forskarna har undersökt i synnerhet de sociala stigmatiseringsprocesserna som ledde till att vissa individer utpekades som trollpackor eller trollkarlar.⁶

Trots den mångsidiga historiografin har forskningen kring tidig-modern trolldom i hög grad förbigått en viktig dimension, nämligen de etniska bakgrundsfaktorernas roll vid uppkomsten av häxeriuppfattningar och -anklagelser. Forskarna har varit mer intresserade av de

-
4. Förutom litteraturen i not 2 och 3, se även Carlo Ginzburg, *The Night Battles. Witchcraft & Agrarian Cults in the Sixteenth & Seventeenth Centuries* (London 1983); Laura Stark-Arola, *Magic, Body and Social Order. The Construction of Gender Through Women's Private Rituals in Traditional Finland*, *Studia Fennica, Folkloristica* 5 (Helsinki 1998); Linda Oja, *Varken Gud eller natur. Synen på magi i 1600- och 1700-talets Sverige* (Stockholm 1999); Robert W. Scribner & Lyndal Roper, *Religion and Culture in Germany (1400–1800)*, *Studies in medieval and Reformation thought* 81 (Leiden 2001); Raisa Maria Toivo, *Witchcraft and Gender in Early Modern Society. Finland and the Wider European Experience* (Hampshire 2008); Jacqueline Van Gent, *Magic, Body, and the Self in Eighteenth-century Sweden*, *Studies in medieval and Reformation traditions* 135 (Leiden 2009); Emmi Lahti, *Tietäjiä, taikojia, hautausmaita. Taikuus Suomessa 1700-luvun jälkipuoliskolla*, *Jyväskylä studies in humanities* 279 (Jyväskylä 2016); Raisa Maria Toivo, *Faith and Magic in Early Modern Finland* (New York 2016); Göran Malmstedt, *En förtrollad värld. Förmoderna föreställningar och bohuslänska trolldomsprocesser 1669–1672* (Lund 2018).
  5. Antero Heikkinen, *Paholaisen liittolaiset. Noita- ja magiakäsityksiä ja -oikeudenkäyntejä Suomessa 1600-luvun jälkipuoliskolla (n. 1640–1712)*, *Historiallisia Tutkimuksia* 78 (Helsinki 1969); Bengt Ankarloo, *Trolldomsprocesserna i Sverige* (Stockholm 1971); Nenonen, *Noituus, taikuus ja noitavainot*; Per Sörlin, *Trolldoms- och vidskeppelseprocesserna i Göta hovrätt 1635–1754* (Umeå 1993); Marko Nenonen, Timo Kervinen & Anne-Riitta Isohella, *Synnin palkka on kuolema. Suomalaiset noidat ja noitavainot 1500–1700-luvulla* (Helsinki 1994); Marko Nenonen, *Noitavainot Euroopassa. Ihmisen pahuus* (Jyväskylä 2007); Raisa Maria Toivo, ”Naiset roviolla”. Nykytulkinnat naisten osuudesta noituudessa ja noitavainoissa, Sari Katajala-Peltomaa & Raisa Maria Toivo (toim.), *Paholainen, noituus ja magia – kristinuskon käänttöpuoli. Pahuuden kuvasto vanhassa maailmassa*, *Tietolipas* 203 (Helsinki 2004), s. 187–243.
  6. Linda Oja, 'Trollkonan, djävulen och ondskan. Målet mot Anna Ersdotter 1704', Olav Hammer & Catharina Raudvere (red.), *Berättelser om ondskan* (Stockholm 2000), s. 53–73; Eilola, *Rajapinnoilla*; Raisa Maria Toivo, *Mother, Wife and Witch. Authority and Status in Court Record Narratives in Early Modern Finland* (Tampere 2006); Marko Lamberg, *Noitaäiti. Malin Matsintyttären tarina*, *Kirjokansi* 188 (Helsinki 2019); Marko Lamberg, *Häxmodern. Berättelsen om Malin Matsdotter*, *SLS Varia* 6 (Helsingfors & Stockholm 2021).

anklagades kön, ålder, civilrättsliga status och yrke än av den språkliga, geografiska och kulturella bakgrundens potentiella roll. Denna överraskande snäva synvinkel kännetecknar också den forskning som har bedrivits i Finland och Sverige, trots att det tidigmoderna svenska riket var en mångkulturell konglomeratstat.⁷

Inom etnografisk forskning däremot har språkbakgrundens betydelse noterats redan tidigt, när forskarna har behandlat svensktalande befolkningars uppfattningar om de finsktalandes påstådda trollkunskaper under äldre tider.⁸ Idén framkommer också i Antero Heikkinens doktorsavhandling om finländska trolldomsuppfattningar under 1600-talet, visserligen bara i förbigående och beträffande en enda individ, men denna individ råkar vara ”Rijfsfinskan” Beata Persdotter.⁹ Men om vi tänker på ett sådant mångkulturellt centrum som stormaktstidens Stockholm, så har språkskillnadernas möjliga roll i den stora häxysterin 1675–1676 i hög grad lämnats orörd. Lokalskildraren Per Anders Fogelström konstaterade visserligen följande i en artikel, utkommen första gången 1960: ”Kanske det är typiskt att flera av angiverskorna var finsskor och tyskor liksom deras offer. ’De främmande’ utsattes lättast för misstankar och det gällde att hastigt hamna på rätt sida, bland ’de [till Blåkulla] förda’ och inte bland häxorna.”¹⁰

Inom nyare forskning rörande nordiska trolldomsprocesser förekommer sporadiska hänvisningar till den etniska dimensionen eller främlingskapets stigmatiserande betydelse.¹¹ När de nordiska forskarna har kopplat etniciteten till trolldom, har de oftast behandlat samer eller i vissa fall även romer. De förstnämnda förknippades ju sedan

-
7. Rörande termen konglomeratstat, se Harald Gustafsson, ’The conglomerate state. A perspective on state formation in early modern Europe’, *Scandinavian Journal of History* (SJH) 23 (1998), s. 189–213.
  8. Hertzberg, *Vidskepelsen i Finland*, s. 81; Johan Nordlander, ’Om trolldom, vidskepelse och vantro hos allmogen i Norrland’, *Svenska Fornminnesföreningens tidskrift* 11 (1880), s. 114; Petrus Nordmann, *Finnarne i mellersta Sverige* (Helsingfors 1888), s. 110–115.
  9. Heikkinen, *Paholaisen liittolaiset*, s. 304–305.
  10. Per Anders Fogelström, ’Häxorna i Katarina’, *Samfundet Sankt Eriks Årsbok* 1960, s. 33–64; återgivet bland annat i Per Anders Fogelström, *Kring Strömmen. Stockholmska bilder* (Stockholm 1962), s. 57.
  11. Perttu Immonen, *Drengpoikia ja hurrikkaita. Kielirajavyöhyke ja sen vaikutukset Keski-Pohjanmaan suomen- ja ruotsinkieliseen maaseutuväestöön 1600–1700-luvuilla* (Helsingfors universitet 2014) <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/136149> (hämtad 16.3.2021); Lamberg, *Häxmodern*; Mirkka Lappalainen, *Pohjoisen noidat. Oikeus ja totuus 1600-luvun Ruotsissa ja Suomessa* (Helsingfors 2018). Dick Harrison, *Häxprocesserna* (Lund 2020).

urminnes tider med en bild av ett trollkunnigt folkslag, och dylika föreställningar överfördes ibland på finnar av de mellan- och syd-europeiska folken som inte alltid kunde skilja mellan de olika etniska grupperna i den fjärranliggande mörka Norden. Romerna i sin tur var en yngre minoritet, men också deras kringvandrande kultur skilde sig märkbart från de talrikare befolkningsgruppernas, varför de ofta betraktades som främlingar i det svenska samhället. Redan under den tidigmoderna tiden uppstod en fastrotad bild av den spådomskunniga zigenarsierskan.¹²

Beläggen för förståelsen för det etniska har annars varit sparsamma också inom den internationella forskningen rörande trolldomsprocesser. Valerie Kivelson har berört de etniskt betingade föreställningarnas roll för utövandet av magi i det mångkulturella Ryssland under 1600-talet, även om betoningen också i hennes artikel ligger på genusstrukturerna.¹³ Liv-Helene Willumsen har kontrasterat föreställningar om samer med föreställningar om skottar i en jämförande studie.¹⁴ Forskningen rörande Medelhavssamhällena har uppmärksammat hur också judiska och muslimska minoriteter kunde förknippas med trolldom på samma sätt som samer i norr.¹⁵ Inom amerikansk forskning

-
12. Sörlin, *Trolldoms- och vidskepelseprocesserna*, s. 72, 97; Tegler, 'Bland trollkonor och ryktesspridare', s. 137; Oja, *Varken Gud eller natur*, s. 246; Helena Bure Wijk, *Stockar och stenar falla där, istället för tårar en studie av häxprocesserna i Torsåker, Ångermanland 1674–1675*, Magisterexamen i religionsvetenskap, Högskolan Dalarna (Falun 2014), s. 34, <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:752080/FULLTEXT02.pdf> (hämtad 8.3.2021); Jari Eilola, 'Noituuden paikallishistoriat', Pirjo Markkola, Hanna Snellman & Ann-Catrin Östman (toim.), *Kotiseutu ja kansakunta. Miten suomalaista historiaa on rakennettu*, Historiallinen Arkisto 142 (Helsinki 2014), s. 91; Rune Blix Hagen, 'Female witches and Sami sorcerers in the witch trials of Arctic Norway (1593–1695)', *Arv* 62 (2006), s. 123–142; *The Sami – Sorcerers in Norwegian History. Sorcery Persecutions of the Sami* (Käräsjoikka 2012); Tidigmoderna föreställningar om samiskt häxeri behandlas också i Lappalainen, *Pohjoisen noidat*. Om de diffusa skiljelinjerna mellan förmoderna allmän-europeiska föreställningar om samer och finnar, se Karl Milan, *Finnen und Finnen. Tacitus' Fennenschilderung im Vergleich mit Lappenschilderungen späterer Zeiten*, *Studia philologica Jyväskyläensia* 52 (Jyväskylä 2001). Om romer, se Norma Montesino Parra, *Zigenarfrågan. Intervention och romantik*, Lund Dissertations in Social Work 6 (Lund 2002), s. 43; Panu Pulma, *Suljetut ovet. Pohjoismaiden romanipolitiikka 1500-luvulta nykyaikaan*, Historiallisia Tutkimuksia 230 (Helsinki 2006), s. 21.
  13. Valerie A. Kivelson, 'Male witches and gendered categories in seventeenth-century Russia', *Comparative Studies in Society and History* 45:3 (2003), s. 606–631, <http://www.jstor.org/stable/3879463> (hämtad 8.3.2021).
  14. Liv Helene Willumsen, *Witches of the North. Scotland and Finnmark* (Leiden 2013).
  15. Lily Climenhaga, 'Imagining the witch. A comparison between fifteenth-century witches within medieval Christian thought and the persecution of Jews and heretics in

har uppfattningar om de svarta slavarnas magi behandlats av Timothy McMillan.¹⁶ Säkerligen finns det också fler exempel, men den etniska dimensionen har än så länge fått liten uppmärksamhet. En förändring verkar dock redan vara på väg: i en internationell artikelsamling redigerad av Marko Nenonen och Raisa Maria Toivo, utkommen år 2013, omnämns etnicitetens roll på flera ställen. Det konstateras också att ”the question of ethnicity has also been neglected, although it is an important issue in the regions where native people met alien ruling elites and colonists, or where people with different ethnic backgrounds lived side by side and possibly mixed”.¹⁷

I den här uppsatsen vill vi undersöka om de etniska skillnaderna påverkade förekomsten av trolldomsmissstankar i det tidigmoderna Finland. Detta sker genom att analysera de trolldomsprocesser som ägde rum i Beata Persdotters hemstad Jakobstad. Vi fokuserar på tre faktorer: språk, rörlighet och socialt utanförskap. Men trots att vi talar om finsk- och svenskspråkiga vill vi påminna om de tidigmoderna samhällenas regionala och lokala karaktär: människorna var inte bara finnar, svenskar eller samer, för att omnämna några av de talrikaste befolkningsgrupperna i det svenska riket, utan de var också medlemmar av sina lokalsamhällen eller så stod de utanför dem. I en sådan verklighet var de regionala skillnaderna i kulturen större än i moderna samhällen.¹⁸ Förknippad med en Orts- och regionorienterad samhälls-

---

the middle ages’, *Constellations* 3 (2012), <https://doi.org/10.29173/cons17200> (hämtad 8.3.2021); Gary K. Waite, ’Reimagining religious identity. The Moor in Dutch and English pamphlets, 1550–1620’, *Renaissance Quarterly* 66 (2013), s. 1250–1295; Gunnar W. Knutsen, ’Topics of persecution. Witchcraft historiography in the Iberian world’, Marko Nenonen & Raisa Maria Toivo (eds.), *Writing Witch-Hunt Histories. Challenging the Paradigms*, Studies in medieval and Reformation traditions 173 (Leiden 2013), s. 167–190. Vi tackar också professor Raisa Maria Toivo för nyttiga upplysningar om det internationella forskningsläget.

16. Timothy J. McMillan, ’Black magic. Witchcraft, race, and resistance in colonial New England’, *Journal of Black Studies* 25:1 (1994), s. 99–117, <http://www.jstor.org/stable/2784416> (hämtad 8.3.2021).
17. Marko Nenonen & Raisa Maria Toivo, ’Challenging the paradigm of witch-hunt historiography’, Marko Nenonen & Raisa Maria Toivo (eds.), *Writing Witch-Hunt Histories. Challenging the Paradigms*, Studies in medieval and Reformation traditions 173 (Leiden 2013), s. 6–7.
18. Harald Gustafsson, ’The wighth argument. Identity, ethnicity and political culture in sixteenth-century Scandinavia’, *SJH* 27 (2002), s. 91–113; Jens Lerbom, *Svenskhetens tidigmoderna gränser. Folkliga föreställningar om etnicitet och rikstillhörighet i Sverige 1500–1800* (Göteborg 2017).

struktur skapade den kulturella heterogeniteten en grund där fördomar mot utomstående grodde och där det åtminstone under vissa förhållanden gick att uppfatta också människor som bodde i samma rike och som talade i stort sett samma språk som främlingar.¹⁹ Den brittiske forskaren Keith Snell har på ett träffande sätt karakteriserat den förmoderna världen som ”en kultur av lokal xenofobi”.²⁰ De inom den finskspråkiga kulturen kända *kölili*-historierna innehåller klanger av just den kulturen i form av lustiga historier som berättades om folk i grannbyar eller -socknar. Syftet var att förlöjliga grannar eller på andra sätt få dem att te sig annorlunda och konstiga.²¹ Samtidigt blottlägger dylika historier självbilder, gränsdragningar och identiteter – samt växelverkan. Liksom Anders Florén och Åsa Karlsson skriver i en antologi om främlingskapets mångfasetterade uttrycksformer, skapas detta alltid socialt.²² Att en individ eller grupp kan betrakta en annan individ eller en annan grupp som främmande förutsätter växelverkan med andra eller åtminstone kännedom om de andras existens.

Med Jakobstad som laboratorium

Jakobstad grundades år 1652 och rådstugurättens protokoll är bevarade, med vissa luckor, från och med år 1653. Utvecklingen följs fram till år 1713, alltså tills stora ofreden rubbade samhällsordningen. Att vi har valt just ett österbottniskt lokalsamhälle för vår analys beror på att Österbotten var ett av de områden i Finland där trolldomsmissstankar framkastades och rannsakades flitigt under 1600-talet.²³ i de huvudsakligen svenskspråkiga delarna av landskapet ägde många

-
19. Marko Lamberg, 'Ethnic imagery and social boundaries in early modern urban communities. The case of the Finnish immigrants in Swedish towns, c. 1450–1650', Marko Lamberg (ed.), *Shaping Ethnic Identities. Ethnic Minorities in Northern and East Central European States and Communities, c. 1450–2000* (Helsinki 2007), s. 200–240; Antti Räihä, *Jatkuvuus ja muutosten hallinta. Hamina ja Lappeenranta Ruotsin ja Venäjän alaisuudessa 1720–1760-luvuilla*, *Jyväskylän tutkimuskeskus* 183 (Jyväskylä 2012), s. 138, 146, 179, 182–189; Riitta Laitinen, *Order, Materiality, and Urban Space in the Early Modern Kingdom of Sweden* (Amsterdam 2017), s. 80–83, 97.
  20. Keith D. M. Snell, 'The culture of local xenophobia', *Social History* 28 (2003), s. 1–30.
  21. Kirsti Mäkinen, *Lollot ja kollot. Suomalaista naapurihuumoria* (Helsingfors 2007).
  22. Anders Florén & Åsa Karlsson, 'Inledning', Anders Florén & Åsa Karlsson (red.), *Främlingar. Ett historiskt perspektiv*, *Opuscula historica Upsaliensia* 19 (Uppsala 1998), s. 5.
  23. Heikkinen, *Paholaisen liittolaiset*; Marko Nenonen, *Noituus, taikuus ja noitavainot Ala-Satakunnan, Pohjois-Pohjanmaan ja Viipurin Karjalan maaseudulla vuosina 1620–1700*, *Historiallisia Tutkimuksia* 165 (Helsinki 1992); Eilola, *Rajapinoilla*.

trolldomsprocesser rum. I den nyanlagda staden bodde personer som hade flyttat från andra städer i Finland eller i den västra riksdelen. Många Jakobstadsbor hade affärskontakter eller släktingar eller både och i andra österbottniska städer, i Norrland eller i Stockholm. Dessutom blev allmogeköpmän och andra bönder från det huvudsakligen svenskspråkiga omlandet borgare i den lilla staden och även personer från finskspråkiga bygder fick burskap i staden. Dit flyttade givetvis också sådana som tog städsel i stadens borgarhushåll eller som försökte försörja sig på andra sätt, till exempel som inhysingar i andras hem.²⁴

Jakobstad erbjuder forskaren ett samhälle vars karaktär hann genomgå en stor förvandling under de sex årtionden som vår undersökning täcker in. Som nygrundad stad var Jakobstad ett ungt samhälle, vilket betyder att alla invånare i staden – med undantag för nyfödda – var inflyttare under de första åren. Den urbana gemenskapen måste då ha kännetecknats av växelverkan mellan människor som oftast inte kände varandra. I en sådan verklighet kan kontakterna med omvärlden ha varit starkare än banden mellan stadsborna. Å andra sidan torde främlingskap – alltså statusen som nykomling eller tillfällig besökare – inte ha haft samma betydelse som i äldre lokalsamhällen där skiljelinjerna mellan etablerade stadsbor och utsocknes personer var tydligare. Inflyttningen till Jakobstad fortsatte också senare – de förmoderna städerna var ju beroende av kontinuerlig inflyttning – men med åren förvandlades de första invånarna och deras avkomlingar till regelrätta Jakobstadsbor, det vill säga de började identifiera sig med sin hemstad. En sådan utveckling torde ha lett till att gränserna mellan inflyttare och lokala invånare blev skarpare. Detta leder till hypotesen att de tydligare samhälleliga gränsdragningarna kom till uttryck också i trolldomsmålen, något som testas i analysdelen av den här uppsatsen.

Staden Jakobstad hade grundats i Pedersöre socken. Alldeles intill stadsgränsen fanns sockenkyrkan – socknens centrum och staden låg nära varandra och det fanns tvivelsutan en omfattande samverkan och många kontaktnät. Staden förblev liten och antalet mantalskrivna personer var knappt 400 under slutet av seklet.²⁵ I samband

-
24. Leo Nyholm, *Befolkningen i Jakobstad 1653–1714* (Helsingfors 1996), s. 13, 15, 18, 21–22. Alma Söderhjelm, *Jakobstads historia. Första delen* (Helsingfors 1907), s. 136–140. Jämför Alma Söderhjelm, *Jakobstads historia. Andra delen* (Helsingfors 1909), s. 108–110.
25. Raimo Ranta, 'Suurvalta-ajan kaupunkilaitos', C. G. Gardberg et al. (toim.), *Suomen kaupunkilaitoksen historia 1. Keskiäjalta 1870-luvulle* (Helsinki 1981), s. 64–66.

med åtskilliga mål överskreds administrativa gränser mellan stad och landsbygd: bland vittnena mot en enskild stadsbo kunde bönder eller bondkvinnor eller tjänstefolk i bondehushåll uppträda och omvänt kunde även en utsocknes persons förehavanden behandlas av rådstugurätten. Dylika överskridningar är förståeliga också med tanke på att en hel del stadsbor var inflyttare från landsbygden eller hade släktingar eller affärsbekanta på landet. Enstaka borgare kunde även bo utanför staden, något som var fullt möjligt, eftersom stadslagen inte förbjöd sådant – huvudsaken var att borgaren fullgjorde sina förpliktelser gentemot stadssamhället.²⁶

Det föreligger få redogörelser för språkförhållandena i de österbottniska städer som hade ett svenskt omland.²⁷ Under 1600-talet var språkgränsen emellertid mindre tydlig än den senare blev och också i svenskspråkiga områden fanns enligt en tidig studie finskspråkiga minoriteter – det gäller bland annat för Esse och Purmo i Pedersöre socken. I Jakobstad firades också gudstjänster på finska och i källor från 1730-talet framstår den finskspråkiga minoriteten som rätt betydelsefull.²⁸ Armas Luukko resonerar kring den här frågan i historiken över Vasa stad. Det förefaller ha varit svårare för bondsöner från finskspråkiga orter att etablera sig som köpmän, men Luukko kan ändå peka på släktföreningar och nätverk som gjorde det enklare för dessa nyinflyttade att slå sig ned.²⁹ När det gäller hantverkargruppen kan Luukko peka på större inflyttning från finskspråkiga församlingar.³⁰

26. Åke Holmbäck & Elias Wessén (utg.), *Magnus Erikssons stadslag i nusvensk tolkning* (Lund 1966), s. 8–10 (Konungsbalken XV).

27. I en studie över hur städerna Vasa, Gamlakarleby, Nykarleby och Uleåborg avgränsades från landsbygden behandlar Petri Karonen inte den här frågan, se Petri Karonen, 'De österbottniska städernas differentiering från landsbygden under 1600-talet', *Historisk Tidskrift för Finland* 78 (2003:1). I *Suomen kaupunkilaitoksen historia* berör Ranta ('Suurvalta-ajan kaupunkilaitos', s. 62–64) utlänningar och invandrare, men inte förhållanden mellan inhemska språkgrupper. Språkvetaren Oliver Blomqvist håller för närvarande på att undersöka vilka samhälleliga roller olika språk har haft i tidigmoderna finländska lokalsamhällen, Jakobstad inbegripet. Vi tackar honom för inspirerande korrespondens.

28. Söderhjelm, *Jakobstads historia* 1, s. 397–398; Söderhjelm, *Jakobstads historia* 2, s. 108–110, Holger Wallén, *Språkgränsen och minoriteterna i Finlands svenskspråkiga omkr. 1660–1865* (Åbo 1932), s. 54–56, 332–333, 414.

29. Armas Luukko, *Vasa stads historia* 1 (Vasa 1972), s. 60–66.

30. Luukko, *Vasa stads historia* 1, s. 81–84; Jämför Anneli Mäkelä, Lars Pettersson & Bror Åkerblom, *Kristinestads historia* (1984), s. 22–24, 49–50.

I Jakobstad fanns framgångsrika handelsmän som hade flyttat från inlandet³¹ och dessutom fanns inflyttade från sådana orter i det lägre borgerskapet. Antagligen hade en del av tjänstemännen också kunskaper i finska och från andra österbottniska städer ges belägg för att dessa kunde vara tvåspråkiga.³² Dessutom hade förmodligen en del av tjänstefolket och båtsmännen finskspråkig bakgrund.³³ Den språkliga heterogeniteten utvidgades av enstaka besökare från Reval (Tallinn) som då och då vistades i staden.³⁴

De botteniska städerna styrdes pragmatiskt och präglades av olika förvaltningskulturer.³⁵ De långa avstånden och de relativt långsamma färd- och kommunikationsmedlen gav utrymme för lokala eliter och makthavare i stormaktstidens verklighet.³⁶ I Jakobstad hade Erik Tawast ett mycket stort inflytande och kan betecknas som en lokal ledargestalt. Han påtog sig många roller och förutom att han bedrev handel fungerade han under dessa decennier som länsman, kronobefallningsman och häradshövding. Han adlades år 1687 och antog då namnet Tawaststjerna.³⁷

Källornas möjligheter

Uppgifterna om fall där det övernaturliga berördes på Jakobstads rådstuga har hämtats dels ur lokalhistorisk litteratur, dels ur forskning kring tidigmoderna trolldomsprocesser. I sin bok om Jakobstads äldsta historia lyfter Alma Söderhjelm upp enskilda trolldomsfall som rannsakades av rådstugurätten, och också Antero Heikkinen och Jari Eilola behandlar några sådana fall i sina doktorsavhandlingar.³⁸ Även bygdeforskaren Ines Kass har i en artikel presenterat åtskilliga trolldomsfall som rannsakades i Jakobstad eller i Pedersöre.³⁹ Därtill finns det

-
31. I sin översikt omnämner Leo Nyholm bland annat Bertil Henriksson och Arvid Oinonens verk, *Befolkningen i Jakobstad*, s. 15, 18.
  32. Jämför Mäkelä et al., *Kristinestads historia*, s. 50.
  33. Jämför Luukko, *Vasa stads historia* 1, s. 90–96.
  34. Jakobstads renoverade dombok (h:2) 8.5.1689, (h:3) 5.5.1694, Digitalarkivet.
  35. Karonen, 'De österbottniska städerna', s. 383–397.
  36. Dessa företeelser behandlas i flera artiklar i Marko Lamberg, Marko Hakanen & Janne Haikari, *Physical and Cultural Space in Pre-industrial Europe* (Lund 2011).
  37. Söderhjelm, *Jakobstads historia* 1, s. 146–147, 202–204; K. V. Åkerblom, *Pedersöre storsockens historia intill 1865* 1 (Jakobstad 1950), s. 312, 386, 548.
  38. Söderhjelm, *Jakobstads historia* 1 (Helsingfors 1907); Heikkinen, *Paholaisen liittolaiset*; Eilola, *Rajapainnoilla*.
  39. Ines Kass, 'Häxor och trollkarlar i Pedersöre-nejden', *Släkt och bygd* 32 (1988), s. 73–82.

en artikel av August Gideon Fontell som gått igenom österbottniska trolldomsfall utifrån länsräkenskaper, men de excerpter som han har publicerat berör andra orter än Jakobstad.⁴⁰

De i de ovannämnda verken beskrivna målen utgör bara en liten del av totalantalet trolldomsprocesser i Jakobstad, eftersom forskarna i regel bara har behandlat de märkvärdigare fallen. Det finns dock två utförliga lokalhistoriska redskap som gör det möjligt att komma åt resten: de tusentals avskrifter och excerpter som Kass samlat utifrån protokollen från Jakobstads rådstugurätts sessioner mellan 1653 och 1764 och som hon gjort tillgängliga i form av två matriklar bestående av kortbiografier samt den matrikel över Jakobstadsbor åren 1653–1714 som Leo Nyholm upprättat genom att bland annat konsultera samma protokoll.⁴¹

Våra huvudkällor kan givetvis kategoriseras som sekundära källor, men vi bedömer att de utgör en pålitlig bas för vår analys. Både Kass och Nyholm utgår från manliga hushållsföreståndare, men bägge har gått igenom varje mantalsskriven Jakobstadsbo och deras familjemedlemmar, vilket gör att även kvinnor och i viss mån också barn har fått utrymme i matriklarna. Rådstugurätten har förstås också behandlat mål där någon av de inblandade var utsocknes eller lösdrivare, men även sådana personer har hamnat i Nyholms och Kass matriklar tack vare att de uppträder som aktörer i Jakobstadsbornas umgängeskretsar: som vänner, släktingar, arbetsgivare, anställda, affärspartner eller personer de tvistade med.

De upplysningar som vi har hittat i forskningslitteraturen om de enskilda trolldomsmålen har vi i varje fall kontrollerat och kompletterat med protokoll från Jakobstads rådstugurätt⁴². Denna inledde sin verksamhet år 1653, alltså året efter att staden grundades. Original-

---

40. A. G. Fontell, 'Anteckningar rörande hexväsendet i Österbotten på 1670-talet', *Historiallinen Arkisto* 8 (1884), s. 105–114.

41. Leo Nyholm, *Befolkningen i Jakobstad 1653–1714* (Helsingfors 1996); Ines Kass & Jakobstadsnejdens släkt- och bygdeforskare r.f., *Renskrivna Jakobstads rådhusrättsprotokoll åren 1653–1764* och *Renskrivna Pedersöre tingsrättsprotokoll åren 1546–1764* (båda på dvd). De digitaliserade protokollen från Pedersöre sockenting från och med 1683 ingår i arkivenheten Ordinarie ärenden, Renoverade domböcker från sydösterbottniska domsagan, Renoverade domböcker från häradsrätter, Digitalarkivet, <http://digi.narc.fi/digi/dosearch.ka?sartun=202876.KA> (hämtad 8.3.2021).

42. I forskningslitteraturen och arkivförteckningarna möter man termer som *rådhus*, *rådstuvu* och *rådstu*, men rörande domstolen i Jakobstad under 1600-talet använder vi här termerna *rådstugu* och *rådstugurätt*, eftersom dessa används i protokollen.

protokollen har dock gått till spillo eftersom stadens arkiv brann 1714 när ryssarna härjade i Jakobstad under stora ofreden. Lyckligtvis kontrollerades underrätternas verksamhet av hovrätterna och också Jakobstads rådstugurätt skapade renoverade, det vill säga renskrivna, kopior av sina protokoll och skickade dem till Åbo hovrätt för granskning.⁴³ De renskrivna domböcker som skickades till Åbo hovrätt finns bevarade och har gjorts tillgängliga genom Digitalarkivet.⁴⁴ Det finns några luckor också i de renskrivna protokollen beträffande åren 1672 och 1676–1677, men vår analys täcker i praktiken tiden från stadens grundande till stora ofreden.

Rådstuguprotokollen innehåller då och då hänvisningar till Åbo hovrätts resolutioner, eftersom många mål hänfördes till hovrätten och också behandlades där, något som var obligatoriskt när det var fråga om dödsdomar. Men även många mindre allvarliga mål underkastades hovrättens bedömning. Olyckligtvis förstördes största delen av Åbo hovrätts arkiv i Åbo brand 1827, så hovrättens egna protokoll finns inte längre bevarade. Vi har inventerat de bevarade icke digitaliserade delarna av hovrättens arkiv, vilka förvaras vid Riksarkivets verksamhetsställe i Åbo, och vi har således kunnat konstatera att de inte innehåller något relevant för våra frågeställningar.

Eftersom vi koncentrerar oss på trolldomsanklagelser i en urban kontext, har vi från Tabell 1 utelämnat mål som bara behandlades ute på landsbygden i Pedersörenejden. Det enda undantaget utgörs av ett mål som behandlades i häradsrätten, kyrkorådet och hovrätten samt till slut av en nämnd ledd av lagmannen. Den sistnämnda sessionen hölls i Jakobstad, eftersom den dåvarande länsmanen bodde i staden och rätten sammanträdde i hans gård. Också enstaka stadsbor var inblandade i det ifrågavarande målet, där en bonde angav ett flertal människor, bland dem häradshövdingen, som deltagare i ”Satans

---

43. Pia Letto-Vanamo, ”Tuomioistuimenettelyn historiaa. Rahvaan oikeudenkäytöstä valtiolliseen prosessiin”, Pia Letto-Vanamo (toim.), *Suomen oikeushistorian pääpiirteet* (Helsinki 1991), s. 34.

44. Digitaliserade renoverade domböcker från Jakobstads rådstugurätt rörande tiden från och med 1660 finns tillgängliga i Digitalarkivet i serien Renoverade domböcker från rådstugurätter på adressen <http://digi.narc.fi/digi/dosearch.ka?sartun=315322.KA> (hämtad 8.3.2021). De renoverade domböckerna från tiden 1653–1659 har tillsammans med protokoll från Kristinestad och Brahestad bundits ihop med protokoll från Uleåborg rörande tiden 1649–1659; de har gjorts tillgängliga i digitaliserad form på adressen <http://digi.narc.fi/digi/slistaus.ka?ay=157725>, se bild 190–280 (hämtad 8.3.2021).

konvent”.⁴⁵ Givetvis beaktar vi också sådana trolldomsmål som behandlades ute på landsbygden i Pedersöre och som rörde Jakobstadsbor eller den här uppsatsens tematik.

Trolldom, signeri och vidskepelse hörde också till kyrkorådets ansvarsområde, och även det nyssnämnda målet behandlades av kyrkorådet i Jakobstad. Tyvärr har alla kyrkorådets protokoll från tiden före stora ofreden förstörts. Huvudunderlaget för den här studien utgörs således av de renoverade domböckerna och Jakobstads rådstuguprotokoll. I Jakobstad, liksom i de övriga städerna i det svenska riket, bestod rådstugurätten av lokala borgare, främst köpmän, som innehade befattningarna som borgmästare och rådmän.⁴⁶ Domstolen representerade alltså den borgerliga elitens eller närmare bestämt de ledande männens värderingar och världsbild. Dessa män hade sannolikt inte fått någon formell juridisk utbildning för sitt värv. De flesta rådsledamöter i rikets städer var ännu vid det här laget oprofessionella förvaltningsmän vars kunskaper i lagstiftning och rättskipning byggde på det som de hade lärt sig i praktiken, när de skött sina affärer eller ärenden på rådstugan.⁴⁷ Som stöd hade varje stad åtminstone ett exemplar av den under 1300-talet stiftade stadslagen som angav de större linjerna. I praktiken förekom dock stor lokal variation i rättspraxisen beroende på stadens storlek och de lokala traditionerna. Den skrivna lagtexten var inte heller alltid tillräckligt detaljerad, något som redan i sig lämnade rum för lokala tillämpningsmöjligheter.

Bokförda rättsmål från sådana städer där både renskrivna protokoll och konceptprotokoll föreligger, har visat att det ibland har utelämnats en och annan detalj i de renskrivna versionerna, och det kan således förmodas att väsentlig information stundom gått förlorad också för de på Jakobstads rådstuga behandlade målens vidkommande. De bevarade protokollen kan dock betraktas som ett tillräckligt fylligt källmaterial eftersom domstolen också lät nedteckna processernas

---

45. Ordinarie dombok 1690 (KO a:8), Renoverade domböcker från sydösterbottniska domsagan, Renoverade domböcker från häradsrätter s. 379–397, Digitalarkivet.

46. Jakobstads råds sammansättning och de enskilda rådsledamöternas bakgrunder presenteras i Nyholm, *Befolkningen i Jakobstad*.

47. Lars Ericson, *Borgare och byråkrater. Omvandlingen av Stockholms stadsförvaltning 1599–1637*, Monografier utgivna av Stockholms stad 84 (Stockholm 1988); Petri Karonen, ”Raastuvassa tavataan”. *Suomen kaupunkien hallinto- ja oikeslaitoksen toimintaa ja virkamiehiä suurvalta-aikana*, *Studia historica Jyväskylälensia* 51 (Jyväskylä 1995).

framåtskridande och inte bara de domar som till slut meddelades. Många mål upptar flera sidor, eftersom skrivaren har nedtecknat de under processen yttrade utsagorna och vittnesmålen eller åtminstone sammanfattningarna av dem.

Det tidigmoderna rättegångsmaterialet ger emellertid upphov till vissa källkritiska problem: en forskare kan aldrig veta vad som möjligen utelämnats och hur troget notiserna, till exempel de nedtecknade direkta utsagorna, återspeglar det som i verkligheten sades och gjordes inför rätten och under tiden som föregick processens inledande. Den världsbild som möter läsaren i domböckerna återspeglar tidens officiella normer, inte nödvändigtvis det som de inblandade aktörerna faktiskt tänkte eller gjorde. Trots dessa reservationer har just rättegångsprotokoll anlitats flitigt när forskarna har närmat sig det tidigmoderna samhällets kultur-, social- och mentalitetshistoriska strukturer. Rättegångsprotokollen berättar om verklighetstolkningar – det som de samtida eller åtminstone domstolen tyckte vara sant och verkligt. Genom noggrann närläsning går det till exempel att upprätta kvantitativa framställningar över trolldomens konturer i den unga småstaden Jakobstad.⁴⁸

Trolldomsprocesser i det österbottniska språklandskapet

I de österbottniska kuststäderna och i det svenskspråkiga kustområdet försiggick många trolldomsrättegångar i mitten av 1600-talet⁴⁹ och det föreligger omfattande beskrivningar av processer som drevs exempelvis i Vasa, Mustasaari, Jakobstad och Kronoby.⁵⁰ Det var också i dessa nejder som många, främst kvinnor, anklagades för Blåkullafärder under 1670-talet. I sin banbrytande studie av mål rörande häxsabbater och annan djävulskult framhåller historikern Antero Heikkinen att gränsdragningen mellan djävulskult och andra former av trolldomsanklagelser är förhållandevis svår att göra när det gäller de fall

48. Förhållandet mellan rättsprotokollen och verkligheten diskuteras även i Eilola, *Rajapinnoilla*, s. 38–45 och Raisa Maria Toivo, *Witchcraft and Gender in Early Modern Society. Finland and the Wider European Experience* (Aldershot 2008), s. 94–99.

49. Jämför Marko Nenonen, *Noituus, taikuus ja noitavainot*, s. 334; Eilola, *Rajapinnoilla*, s. 32–34.

50. Heikkinen, *Paholaisen liittolaiset*, s.199–201; Marko Nenonen, Timo & Kervinen & Anne-Riitta Isohella, *Synnin palkka on kuolema. Suomalaiset noidat ja noitavainot 1500–1700-luvulla* (Helsinki 1994), s. 15–22.

som behandlades just i Österbotten. Heikkinen särskiljer mål som främst berör magi från djävulskult, och för åren 1665–1684 redovisar han 152 anklagade.⁵¹

Just i Pedersöretrakten – i den nyanlagda staden Jakobstad och i den omgivande socknen – togs flest trolldomsmål till rätten, sammanlagt 29 enligt Heikkinen. Motsvarande siffror för Nykarleby och den omgivande landsbygden var 22. För Korsholm och Vasa redovisar Heikkinen antalet 19, men härvidlag finns skäl att beakta att större processer försiggick i den nejden redan före den period som Heikkinen studerar. I Brahestad och Uleåborg, städer som hade finskspråkigt omland, var antalet mål få.⁵²

De stora processerna som rörde häxsabbater pågick främst i mitten av 1670-talet, alltså i samband med trolldomshysterin i Väster- och Norrbotten samt i huvudstaden Stockholm. Det första mer omfattande målet togs upp i Jakobstad år 1674. Under denna period behandlades förhållandevis många mål av detta slag också i grannstaden Nykarleby,⁵³ medan antalet liknande mål var mindre i Gamlakarleby.⁵⁴

Att de flesta trolldomsmålen drevs i de österbottniska områden och de österbottniska städer där svenska var det huvudsakliga språket framgår av följande uppställning för åren 1665–1684⁵⁵:

	Magiprocesser	Djävulsdyrkan	Totalt
Svenskspråkiga Österbotten	65	43	108
Norra Österbotten	21	2	23
Finskspråkiga, södra Österbotten	20	1	21
Totalt	106	46	152

De svenskspråkiga delarna av landskapet uppvisade de högsta siffrorna för både magirelaterade anklagelser – antalsmässigt fler – och de anklagelser som kan betecknas som påstådd djävulskult. Givet är att kontakterna med Sverige, där häxprocesser redan hade grasserat i flera vågor, spelade en avgörande roll. Som flera forskare har visat låg lärda

51. Heikkinen, *Paholaisen liittolaiset*, s. 244–251.

52. *Ibid.*, s. 252–253; Pekka Toivanen & Aulis Forss, *Raahen tienoon historia 1* (Raahe 1990), s. 473.

53. Eilola, *Rajapinnoilla*, s. 33. Jämför Heikkinen, *Paholaisen liittolaiset*, s. 253.

54. Heikkinen, *Paholaisen liittolaiset*, s. 252–254. Jämför Sylvi Möller, *Gamlakarleby stads historia* (Gamlakarleby 1951), s. 77.

55. Heikkinen, *Paholaisen liittolaiset*, s. 251–253.

eliter bakom en del av anklagelserna: det här var något som präglade skeendena på Åland, men också i Jakobstad kan prästerskapet tillskrivas en central roll.⁵⁶ I flera av de mål som redovisas i lokalhistorisk och annan forskning omtalas personer som kom från den svenska sidan, bland andra så kallade vinterliggare som arbetsvandrat till svenska sidan. Dessa kunde föra fram anklagelser eller stå i fokus för dylika.⁵⁷

De anklagades språk diskuteras sällan i studierna över trolldomsanklagelser i Österbotten. Det är enbart ett fåtal gånger som Heikkinen tangerar frågor om de anklagades språk: denna aspekt beaktas kortfattat bland annat då han redogör för anklagelserna mot Beata Persdotter i Jakobstad.⁵⁸ I Marko Nenonens studie uppmärksammas regionala skillnader och social position på ett grundligt sätt, men frågor om språk ges inget utrymme. I flera studier omtalas den så kallade Rödfinskan, alltså Margareta Kristiernsdotter eller Marketta Ristontytär Punasuomalainen, som avrättades på 1650-talet i Vasa, men benämningen problematiseras inte desto mer.⁵⁹

Karakteristiskt för de tidigmoderna trolldomsprocesserna var att de flesta anklagade var kvinnor – för det sena 1660-talet och det tidiga 1670-talet anger Antero Heikkinen att två tredjedelar var kvinnor. För den senare delen av 1670-talet redovisar han en ännu större andel, 76 procent⁶⁰, och Nenonen synliggör en ökning i andelen trolldomsanklagade kvinnor i norra Österbotten vid samma tidpunkt.⁶¹ Av de anklagade som stod i fokus i Heikkinens studie var merparten borgarhustrur eller bondhustrur, men personer kopplade till soldathushåll var överrepresenterade. Över hälften friades av domstolarna, men i den grupp av kvinnor som dömdes märks förhållandevis många fattiga

---

56. Ibid., s. 242, 245, 271. Också gällande processer i Kristinestad och Vasa finns tydliga belägg för att representanter för överheten satte processer i rullning. Se exempelvis Luukko, *Vasa stads historia* 1, s. 488–499.

57. Heikkinen, *Paholaisen liittolaiset*, s. 290. Se till exempel Bror Åkerblom, *Vörå sockens historia* 1 (Vörå 1962) s. 178–179; Matti Huurre et al., *Suur-Kalajoen historia* 1 (Kokkola 1988), s. 382.

58. Heikkinen, *Paholaisen liittolaiset*, s. 304–305. Jämför Eilola, *Rajapinnoilla*, s. 135.

59. Jämför Nenonen et al., *Synnin palkka*, s. 15–34; Jari Eilola, 'Punasuomalainen, Marketta Ristontytär', *Kansallisbiografia*, nätpublikation, *Studia Biographica* 4 (Helsingfors 1997), <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-000356> (hämtad 8.3.2021). Se även Luukko, *Vasa stads historia* 1, s. 488–497.

60. Heikkinen, *Paholaisen liittolaiset*, s. 252–255.

61. Nenonen, *Noituus, taikuus ja noitavainot*, s. 112, 130.

och tiggare.⁶² I Nenonens studie står tre geografiska områden i fokus – förutom norra Österbotten har han också analyserat trolldoms- och häxanklagelser i Viborgs län och Satakunta. Bland de avrättade fanns överlag få män. I de mål som drevs i Österbotten användes barn förhållandevis sällan som vittnen.

Också i slutet av 1600-talet drevs processer av detta slag i regionen, även om häxanklagelserna med diaboliska inslag minskade i betydelse. Under seklets sista decennium försiggick även processer i de finskspråkiga socknarna norr om Jakobstad och Gamlakarleby.⁶³ Av de exempel som lyfts fram i lokalhistorisk litteratur framgår att även män från svenskspråkiga orter anklagades för trolldom, i synnerhet under den förra delen av 1600-talet.⁶⁴

Trolldomens konturer i Jakobstad

De tidigmoderna synsätten skilde mellan olika former av magi. Som *trolldom* betraktades sådan växelverkan med det övernaturliga som skulle åstadkomma skada åt medmänniskorna eller deras egendom. Trolldom likställdes också med förbund med djävulen, något som betraktades som absolut förkastligt. Som mindre allvarligare om ock i princip förbjudna betraktades *signeri* och *lövjeri*. Signeri avsåg handlingar där magiska ord användes, till exempel när man försökte bota eller förhindra sjukdomar och åkommor. Med lövjeri menades magi där materia nyttjades – till exempel i form av en uppvärmd hästsko som en bondkvinna lade i kärnan när hon började tillverka smör för att garantera att kärnandet lyckades. Också den orm som Beata Persdotter och hennes andra make Erik Andersson Boij lade i källaren torde ha varit en magisk handling och således ytterligare ett exempel på lövjeri. Signeri och lövjeri sammanföll ofta, eftersom många magiska handlingar förutsatte både trollformler och hjälpmaterial. De vid besvärjelserna använda orden kunde innehålla kristen jargong och i vissa fall dolde sig gamla böner från den katolska tiden i dem. Ur den efterreformatoriska kyrkans synvinkel var detta alltså ett missbruk av Guds namn.

62. Heikkinen, *Paholaisen liittolaiset*, s. 255, 265–266. Jämför Nenonen, *Noituus, taikuus ja noitavainot*, s. 206.

63. Heikkinen, *Paholaisen liittolaiset*, s. 271. Se även Huurre et al., *Suur-Kalajoen historia* 1, s. 381–386.

64. Se till exempel Åkerblom, *Pedersöre storsockens historia* 2, s. 618–619, 623; Lars Back, *Karleby sockens historia* 2 (Karleby 1976), s. 502–503; Kristian Villhelm Åkerblom, *Pörtoms historia* (Vasa 1954), s. 192; Bror Åkerblom, *Sideby sockens historia* (Sideby 1975), s. 43–44.

Påskmagi från år 1963: en bondehustru har på skärtorsdagen år 1963 bemödat sig med att klättra upp på taket på ladugården och där lagt en hösäck, säkerligen i syfte att värja boskapen mot häxor. Bild: Erkki Voutilainen/Museiverket.

Trots att signeri och lövjeri vanligtvis hade positiva ändamål, bekämpades all magi av kyrkan. Under 1600-talet stämplades signeri och lövjeri ofta som *vidskepelse* av prästerna och de boklärdas samt domstolarna. De styrande skikten gjorde således – åtminstone i offentligheten – gällande att sådana former av magi inte var lika verkliga som trolldom och att det bara var de utbildade som av okunskap trodde på att sådana handlingar hade en verkan.⁶⁵

65. Rörande terminologin, se Eilola, *Rajapinnoilla*, s. 50–60; Lahti, *Tietäjiä, taikojia, hautausmaita*, s. 28–29. Exemplet rörande försäkran det av smörlyckan är hämtat ur Hertzberg, *Vidskepelsen i Finland*, s. 45.

I sin lindrigaste form gällde beskyllningarna om trolldom i Jakobstad handlingar eller ord med vilka den misstänkta till exempel hade försökt försäkra att tjuren besteg kon.⁶⁶ Rätt så ofarliga men i varje fall värda att nedteckna var ryktena enligt vilka två kvinnor höll en tredje kvinna som sin ”gud”, alltså gav denna en ställning som en avgud eller rådgivare som sades ha magiska krafter.⁶⁷ Men ibland framfördes också allvarligare beskyllningar som gällde dödsvällande eller åtminstone vållande av olyckor, skador och sjukdomar såväl på människor som på djur.⁶⁸ Från och med 1673 framkom även beskyllningar om att vissa personer, praktiskt taget bara kvinnor, färdades till Blåkulla som var en mytisk mötesplats där trollpackor kunde ha både samkväm och samlag med djävulen och hans demoner.⁶⁹ Dylika anklagelser återspeglar den hysteri som hade börjat sprida sig på västra sidan av Bottenviken fem år tidigare. Att likadana anklagelser framfördes också i Jakobstad i ett tidigt skede, innan hysterin hade nått huvudstaden, berättar om livliga kontakter över havet.⁷⁰

Givetvis förekom också fall där några bara smädade andra personer genom att kalla dem för trollkärningar eller trollgubbar. Sådant kunde förekomma i samband med hätska situationer – konflikter som hade förorsakats av helt andra skäl – men i somliga fall verkar dylikt tilltal bara ha varit misslyckad humor som inte kunde tolereras av den tilltalade eftersom de dåtida normerna krävde att varje beskyllning måste besvaras och motvärjas – annars tolkade omgivningen saken som att den smädade hade erkänt beskyllningen.⁷¹ Vi har också inkluderat sådana utpekade i vår statistik som vi presenterar i Tabell 1.

Sannolikt förekom också liknande aktiviteter som aldrig kom till överhetens kännedom, men hur pass allmänna de var kan vi bara gissa. Det är dock troligt att åtminstone signeri och lövjeri, alltså ord, föremål och kutymor som användes i magiska syften, var en kontinuerlig del

66. Jakobstads renoverade dombok (h:1) 17.4.1678, Digitalarkivet.

67. Jakobstads renoverade dombok (h:10) 14.9.1701, Digitalarkivet.

68. Alla de i domböckerna nedtecknade och här analyserade trolldomsmålen, inklusive domarna, finns uppräknade i Tabell 1.

69. Se Tabell 1.

70. Ankarloo, *Trolldomsprocesserna*, s. 113–214.

71. Om tidigmoderna uppfattningar om heder och vanära, se till exempel Dag Lindström, 'Hushåll, heder och ära. Om arbete och vardag i den medeltida och tidigmoderna staden', Gunnar Broberg, Ulla Wikander & Klas Åmark (red.), *Svensk historia underifrån* 2 (Stockholm 1994), s. 72–93.

av flera stadsbors vardag, trots att de visste att detta egentligen var förbjudet. Av de 58 utpekade personerna kopplades 28 till djävulsdyrkan. Av dessa angavs dock 22 av en och samma man, bonden Anders Matsson Nix. Han hade i en bisarr dröm eller möjligen i flera färgstarka drömmar mött flera sockenbor och även ett par Jakobstadsbor som var på väg att dyrka Satan och som försökte tvinga honom att följa med.⁷² Den allra vanligaste beskyllningen gällde dock magiska åtgärder, med vilka den utpekade sades ha försökt garantera sig och sitt hushåll hälsa eller ekonomisk framgång, och omvänt beskylldes somliga för att ha förorsakat olyckor, sjukdomar, förluster och andra vedermodor för sina grannar eller andra människor. Huvudtemat i beskyllningarna var alltså universellt och mänskligt: den egna framgången och andras motgångar. En annan aspekt som talar för att magin var en del av mångas vardag och tankar utgörs av det faktum att de konster som behandlades inför rätten i Jakobstad ofta har sin motsvarighet i kutymer och trollformler som är kända på andra håll.⁷³

I den här uppsatsen används termen *trolldom* för enkelhetens skull som ett huvudbegrepp som inkluderar alla förehavanden med det övernaturliga som betraktades som förbjudna eller åtminstone misstänkta i ljuset av de offentliga normerna. Med *skadlig magi* avser vi fall, i vilka de samtida tyckte att någon hade vållat andra olyckor, sjukdomar eller dödsfall eller att personen i fråga hade hotat med sådana verbalt. Om det rörde sig om resor till Blåkulla eller helvetet, där häxor förväntades möta varandra och djävulen, har detta kategoriserats som *Blåkullafärd*. Hit hör i princip också de beskyllningar som bonden Anders Nix riktade mot ett flertal män och några kvinnor under slutet av 1680-talet, men trots att Blåkulla har omnämnts i de ifrågavarande protokollnotiserna, verkar domstolen ha föredragit termen *satans konvent* – Anders gjorde ju gällande att satansdyrkan hade ägt rum i Pirilö träsk, alltså lokalt och inte i hinsidesvärlden.⁷⁴ Dessa fyra kategorier utgör huvudkategorierna i Tabell 1 som presenterar de väsentligaste uppgifterna rörande Jakobstadsprocesserna. De två presumtivist ”avgudadyrkande” borgarhustrurna som omnämndes i samband med en process har fått

---

72. Heikkinen, *Paholaisen liittolaiset*, s. 310–316.

73. Hertzberg, *Vidskepelsen i Finland*.

74. Extraordinarie lagmans rannsaking 16.6.1690, protokoll i Ordinarie dombok 1690 (KO a:8), Renoverade domböcker från sydösterbottniska domsagan, s. 379–397, Digitalarkivet.

Tabell 1. De nedtecknade trolldomsmålen i Jakobstad 1653–1714.

Namn på den anklagade/utpekade	kön	ålder	datum för behandlingen av målet i rådstugan	modersmål	inflyttare	yrke/status
Simon Larsson Skottare	man	?	8.2.1658	finska	ja	borgare
Malin Hindrichsdotter Röring	kvinn	?	12.9.1659	finska	?	borgarhustru
Malin Hindrichsdotter Röring (2)	kvinn	?	10.6.1660, 19.4.1662	finska	?	borgarhustru
Jakob Matsson Röring	man	?	10.6.1660	?	?	borgare
Markus Strang	man	?	10.6.1660 (jfr. Pedersöre sockens tingsprotokoll 16.-17.8.1661)	finska	utsocknes	bonde
Simon Larsson Skottare (2)	man	?	10.11.1662, 6.5.1663	finska	ja	borgare
Valborg Matsdotter	kvinn	?	12.8.1663, 30.10.1663, 7.11.1663, 18.4.1664, 14.5.1664	?	?	borgarhustru
Brita Andersdotter (I)	kvinn	?	27.11.1667, 15.1.1668	?	?	borgarhustru
Margareta Persdotter	kvinn	?	27.11.1667	?	?	borgarhustru
Margareta Matsdotter	kvinn	?	27.11.1667	?	?	borgarhustru
Brita Andersdotter (II)	kvinn	35	18.10.1669	finska?	?	borgarhustru
Margareta Matsdotter (2)	kvinn	?	10.5.1669, 31.5.1673, 2.4.1674, 19.4.1675	?	?	borgarhustru
Brita Andersdotter (II) (2)	kvinn	36	19.2.1670, 15.5.1670, 26.1.1671	finska?	?	borgarhustru
Brita Andersdotter (II) (3)	kvinn	36	19.2.1670, 15.5.1670, 26.1.1671	finska?	?	borgarhustru
”gubbe”	man	?	15.5.1670	?	?	”gubbe”
Lussi Matsdotters avlidna mor	kvinn	?	31.5.1673, 19.4.1675	?	?	borgarhustru
Margareta Markusdotter	kvinn	?	31.5.1673, 18.6.1673	?	?	borgaränka
Anders Hansson i Mattbäcken	man	?	31.5.1673	?	utsocknes	bonde
Lussi Matsdotter	kvinn	46	31.5.1673	?	kanske	borgarhustru
Brita Andersdotter (III)	kvinn	?	31.5.1673, 18.6.1673, 4.5.1674	?	?	borgaränka
Brita Markusdotter	kvinn	?	12.4.1674, 28.5.1675	?	?	borgaränka
Margareta Matsdotter (3)	kvinn	?	4.5.1674	?	?	borgarhustru
Brita Andersdotter (III) (2)	kvinn	?	6.5.1674	?	?	borgarhustru
Margareta Persdotter (2)	kvinn	?	6.6.1674	?	?	borgaränka
Carin Hansdotter	kvinn	?	6.5.1674	?	kanske	borgarhustru
Margareta Matsdotter (4)	kvinn	?	12.4.1675, 17.4.1675, 21.7.1675	?	?	borgarhustru
Brita Markusdotter (2)	kvinn	?	12.4.1675	?	?	sockenskrivareänka
Lussi Matsdotter (2)	kvinn	48	12.4.1675, 19.4.1675, 21.6.1675, 2.12.1678	?	kanske	borgarhustru

typ av mål i huvudsak	anklagare/utpekare och möjliga vittnen	dom
trolldom	borgarhustru och hennes dotter	frikänns
skadlig trolldom	bonde, borgare, borgarhustru och dotter	målet uppskjuts
skadlig trolldom	bondkvinna, bonde, Märten Laukus och flera vittnen på landsbygden	bränns som trollpacka
trolldom	borgarkvinna	målet behandlas inte
trolldom	saken omnämns i samband med målet mot Malin Hindrichs-dotter	målet behandlas inte (dock i Pedersöre sockens ting)
trolldom	kapellan	målet skjuts till häradstinget där målet dock ej verkar ha behandlats
skadlig trolldom	tre utridare	döms till döden men tydligen benådats av hovrätten
trolldom	borgare	behandlingen fokuseras på Britas smädelser
trolldom	borgare	behandlingen fokuseras på Britas smädelser
skadlig trolldom	borgarhustru	målet behandlas som smädelse
skadlig trolldom	en borgare	saken behandlas inte vidare
trolldom	borgare och Märten Laukus	frikänns
trolldom	dräng	frikänns
trolldom	borgarhustru i barnsängen	frikänns
trolldom	Brita Andersdotter (II)	hamnar inte inför rätten
Blåkullafärd	Märten Laukus	redan avliden
Blåkullafärd	Märten Laukus	målet behandlas som smädelse
trolldom	Märten Laukus	ingen dom; målet behandlas i samband med ovannämnda mål
Blåkullafärd	Märten Laukus och den som häxa avrättade Mariana Matsdotter	döms sannolikt till döden av rådstugurätten men benådas av hovrätten
skadlig trolldom	Märten Laukus	målet behandlas som smädelse
trolldom	Lussi Matsdotter som själv anklagas för trolldom	älläggs gå brandvakt med Stor Hans
trolldom	Märten Laukus	målet behandlas som smädelse
trolldom	tre borgarhustrur	målet behandlas som smädelse
trolldom	borgarhustru	målet behandlas som smädelse
skadlig trolldom	borgare	frikänns
trolldom, Blåkullafärd	Mariana Matsdotter som brändes som häxa i Pedersöre	frikänns
trolldom	svägerskan Lussi Matsdotter som själv anklagas + Märten Laukus	rätten fokuserar på Lussi
trolldom, Blåkullafärd	Mariana Matsdotter, kyrkoherden, skolmästaren samt borgarhustru, borgare och Märten Laukus	frikänns till slut av hovrätten

Namn på den anklagade/utpekade	kön	ålder	datum för behandlingen av målet i rådstugan	modersmål	inflyttare	yrke/status
Brita Jönsdotter	kvinn	?	12.4.1675	?	?	borgarhustru
Margareta Persdotter (3)	kvinn	?	12.4.1675	?	?	borgarhustru
Helga Andersdotter	kvinn	?	4.3.1676, 17.4.1678, 14.7.1679	finska?	kanske	löskona
Margeta Brandes i Brätö i Kronoby	kvinn	?	17.4.1678	?	utsocknes	kaptenshustru
Brita Andersdotter (II) (4)	kvinn	44	17.4.1678	finska?	kanske	borgaränka
Kristin Henriksdotter	kvinn	53	10.5.1679	?	kanske	borgaränka
Brita Andersdotter (III) (3)	kvinn	?	24.3.1683	?	?	borgaränka
Anna Fransdotter	kvinn	?	6.11.1686, 17.11.1686, 22.4.1689	?	?	piga
Erik Andersson Boj	man	?	11.5.1689, 30.6.1690	?	?	borgare
Beata Persdotter "Rijfsfinskan"	kvinn	57	10.4., 22.4. 0. 11.5.1689; 30.6., 21.7. 0. 4.8.1690, 6.5.1691	finska	ja	borgarhustru
Margeta Hansdotter ("Halt-Margeta")	kvinn	?	10.4., 22.4. 0. 11.5.1689; Pedersöre ting 14.-16.8.1689, 31.7.-2.8.1690	?	utsocknes	bondkvinna
Hans Hansson Rjf	man	17	8.5.1689, 11.5.1689	finska?	nej	borgarson
en Revalsbo på besök	man	?	8.5.1689	?	utsocknes	Revalsbo på besök
Erik	man	?	16.6.1690	?	utsocknes?	ryttare
Erik Henriksson Tawaststjerna	man	63	16.6.1690	?	?	häradshövding
Erik Andersson Boj (2)	man	?	16.6.1690	?	nej	borgare
Mats Matsson i Sundby	man	?	16.6.1690	?	utsocknes	bonde, nämndeman
15 bönder i Pedersöre socken	15 män	?	16.6.1690	?	15 utsocknes	15 bönder
4 bondkvinnor i Pedersöre socken	4 kvinnor	?	16.6.1690	?	4 utsocknes	4 bondhustrur
Christer Pålsson	man	?	15.2.1692	?	?	köpmansdräng
Brita Munck	kvinn	?	19.6.1693	?	?	organistens hustru
Margareta	kvinn	?	19.6.1693	?	?	borgarhustru
Brita Andersdotter (IV)	kvinn	?	17.1.1694 (hänvisning till dom för lövjeri)	?	?	borgaränka
Mats Andersson Kiärr från Kovjoki	man	?	5.5.1694	?	utsocknes	bonde
Beata Persdotter "Rijfsfinskan" (2)	kvinn	69	14.9.1701, 7.10.1701, 25.11.1701, 4.12.1701	finska	?	borgaränka
Maria Julenius	kvinn	35	14.9.1701	?	ja	borgarhustru
Anna Eriksdotter	kvinn	?	14.9.1701	?	kanske inte	borgarhustru
Anna Mortensdotter Moiman	kvinn	27	7.1., 9.1., 12.1., 14.1., 19.1., 20.1., 31.1., 4.2., 9.2, 25.2, 13.3., 27.6. och 24.9.1707	?	?	borgarhustru
Erik Andersson Nynäs	man	30	20.1.1707, 7.3.1708	?	kanske	borgare

Källor: Renoverade domböcker från Jakobstads rådstugurätt 1653–1659 (<http://digi.narc.fi/digi/slistaus.ka?ay=157725m>) och 1660–1714 (<http://digi.narc.fi/digi/dosearch.ka?sartun=315322.KA>)

typ av mål i huvudsak	anklagare/utpekare och möjliga vittnen	dom
trolldom	svägerskan Lussi Matsdotter som själv anklagas	rätten fokuserar på Lussi
trolldom	Lussi Matsdotter som själv anklagas	rätten fokuserar på Lussi
trolldom	system Brita Andersdotter (II)	frikänns av hovrätten
trolldom	Helga Andersdotter	hamnar inte inför rätten
trolldom	system Helga Andersdotter	böter och kyrkoplikt
trolldom	sockenskrivaren	målet behandlas som smädelse
trolldom	borgare	målet behandlas som smädelse
trolldom	borgarhustru	frikänns
trolldom	egen piga	böter och kyrkoplikt
skadlig trolldom	åtskilliga drängar, bönder, hustrur och pigor, bl.a. egen piga	döms till döden men klarar med böter tack vare hovrättens dom
trolldom, Blåkullafärd	Beata Persdotter och en bondhustru samt övriga sockenbor	döms till döden men blev kanske benådad
trolldom	svärfadern Erik Andersson Boj	risas
trolldom	borgarsonen Hans Hansson Rijf d.y.	ej närvarande; får ingen dom
deltagande i satans konvent	bonden Anders Matsson Nix	målet nedläggs som en dåres dröm
deltagande i satans konvent	bonden Anders Matsson Nix	målet nedläggs som en dåres dröm
deltagande i satans konvent	bonden Anders Matsson Nix	målet nedläggs som en dåres dröm
deltagande i satans konvent	bonden Anders Matsson Nix	målet nedläggs som en dåres dröm
15 deltagande i satans konvent	bonden Anders Matsson Nix	målen nedläggs som en dåres dröm
4 deltagande i satans konvent	bonden Anders Matsson Nix	målen nedläggs som en dåres dröm
trolldom	finsktalande skeppare	målet behandlas som smädelse
trolldom	borgarkvinna, inhyseskvinna, en fänriks hustru samt ett ovisst antal frånvarande vittnen	behandlas som en smädelse
trolldom	borgarkvinna hon grälar med; samma vittnen som ovan	behandlas som en smädelse
trolldom	ovisst	dömts till böter
skadlig trolldom	borgare, borgare från Reval och stadsfiskal	förlikning
trolldom	borgaränka med två borgarhustrur och två pigor samt båtsmansänka	frikänns
dyrkat en kvinna som sin "gud"	tre borgarhustrur och två pigor	frikänns
dyrkat en kvinna som sin "gud"	tre borgarhustrur och två pigor	frikänns
trolldom	flera, bl.a. en av hennes samlagspartner	bränns för mångfaldigt hor
skadlig trolldom	älskarinnan Anna Moiman	frikänns

samt renoverade domböcker från sydösterbottniska domsagan, Ordinarie dombok 1690 (<http://digi.narc.fi/digi/view.ka?kuid=3672695>), bild 195–204 (s. 379–397), Digitalarkivet.

Den iscensatta bilden från år 1930 återspeglar långlivade föreställningar om häxor som flyger med sina kvastar till Blåkulla. Bild: Pietinen/Museiverket.

bilda en egen men sällsynt kategori. Statistik rörande alla dessa kategorier presenteras i Tabell 2. Siffrorna avser inte det absoluta antalet anklagade eller utpekade som var 58, utan antalet mål där människor kopplades till olika trolldomskategorier. Det sistnämnda var högre än totalantalet anklagade eller utpekade, eftersom anklagelserna och avslöjandena rörande enskilda personer ibland gällde olika former av trolldom. Dessutom anklagades vissa individer mer än en gång, något som vi återkommer till senare.

Tabell 2. Antalet mål där människor kopplades till olika typer av trolldom i Jakobstad år 1653–1714

	Totalt	Män	Kvinnor
Skadlig trolldom	10	2	8
Trolldom	36	10	26
Blåkullafärder	6	0	6
Satans konvent	23	19	4
Avgudadyrkande	2	0	2
Totalt	77	31	46

Källa: Se Tabell 1.

Som väntat utgjorde kvinnor majoriteteten bland dem som anklagades för trolldomsutövning och endast kvinnor sades rida till Blåkulla, även om bonden Anders Nix tyckte att det var mest män som var på väg – visserligen till fots eller ridande – till mötet med Satan.

Enligt de bevarade rättsprotokollen från Jakobstad och Pedersöre socken kopplades 58 personer till det övernaturliga – trolldom, signeri, lövjeri eller blott vidskepelse – i rättegångar som hölls i Jakobstad från början av rådstugurättens verksamhet fram till stora ofreden. Av dessa 58 knöts 10 till magimisstankar minst en gång till; två kvinnor, Brita Andersdotter och Margareta Matsdotter uppträdde till och med fyra gånger i sådana sammanhang. Vissa mål dryftades också vid socken-tinget. Inte alla av dessa människor avgav något svar till stämningen: några bodde annanstans eller hade rest bort eller hunnit dö.

Tidsmässigt är trolldomsfallen utspridda mellan åren 1658 och 1708. Det är vanskligt att räkna ut exakt hur många separata rättsprocesser en utpekad person fick genomgå för magimisstankarnas skull: vissa mål drog ut på tiden och upptog till och med fem år, och det kunde

hända att rätten återvände till ett äldre mål därför att nya misstankar tillkommit. Nixhistorierna behandlades flera gånger av olika rättsinstanser: två gånger av häradsrätten, likaså av Åbo hovrätt, en gång av kyrkorådet och till slut än en gång av lagmansrätten. Också efter en friande hovrättsdom kunde anklagelser alltjämt riktas mot samma person. När ett stigma en gång hade uppstått klubbade det sig fast, åtminstone hos somliga, vilket framgår av de beskyllningar som riktades mot "Rijfsfinskan" Beata Persdotter. Därtill rannsakades somliga människors göromål på landsbygden också vid sockentinget. När misstankar mot en person utreddes kunde rannsakingen kräva att också andra individers agerande undersöktes. Nya anklagelser kunde i sin tur få individuella nyanser. Allt detta gör att det ofta är svårt att avgöra var gränsen mellan olika rättsprocesser gick. Men det kan fastställas att trolldom var ett ofta återkommande tema i rådstugurättens föredragningslista under största delen av det undersökta tidevarvet. Trolldomsprocesserna påverkade lokalsamhället, eftersom åtskilliga personer kunde höras som målsägande, vittnen eller medbrottslingar, ibland under flera sessioner.

Av de 58 utpekade var 29 män och 29 kvinnor. Vid första ögonkastet ter sig trolldomsmissstankarna överraskande "jämlika" i Jakobstad, men om man bortser från de massanklagelser som Anders Nix presenterade och till slut tog tillbaka, blir siffrorna 11 för män respektive 25 för kvinnor misstänkta för trolldom i Jakobstad (Tabell 1 och 3). Det var alltså mest manliga bekanta som Anders mötte i sin dröm. Erik Andersson Boij, som också var bland dem som Nix angav, är inkluderad i talet 11 därför att hans agerande redan hade utretts i samband med hans hustru Beata Persdotters påstådda trolldom.

Rensade från Nixhistorierna motsvarar de manliga anklagades andel en knapp tredjedel och de anklagade kvinnornas lite mer än två tredjedelar av alla som misstänktes för trolldom och angavs för myndigheterna. Könsfördelningen i de mål som väcktes av stadsbor motsvarar således i stort sett de resultat som har presenterats i den tidigare forskningen rörande större områden i Finland.

Tabell 3. Sammanställning av känd bakgrundsinformation rörande personer som anklagades för trolldom i Jakobstad 1653–1714

Män	N	Kvinnor	N
Utsocknes	20	Utsocknes	6
– av vilka bönder	19	– av vilka bondhustrur	5
– av vilka gäster	1	– av vilka kaptenshustrur	1
– av vilka finsktalande	1	– av vilka finsktalande	2
– av vilka svensktalande	?	– av vilka svensktalande	?
Borgare	4	Borgarhustrur och -änkor	20
– av vilka hantverkare	2	– av vilka hantverkarhustrur	1
– av vilka köpmän	2	– av vilka köpmanshustrur	4
– av vilka inflyttare	2	– av vilka inflyttare	2
– av vilka finsktalande	1	– av vilka finsktalande	2 (4?)
– av vilka svensktalande	?	– av vilka svensktalande	?
Borgarsöner	1		
Drängar	1	Pigor	1
Ryttare	1	Organistens hustru	1
Häradshövdingar	1		
”Gubbar”	1	Löskvinnor	1
– av vilka anklagade av Anders Nix	19	– av vilka anklagade av Anders Nix	4
Totalt	29	Totalt	29

Källa: Tabell 1.

Att misstankarna om häxkonster lättare slog rot när det var fråga om kvinnor framkommer också av att flera kvinnor utpekades mer än en gång. Bara två män, Simon Larsson Skottare och skomakaren Erik Andersson Boij, omtalades som misstänkta för trolldom också en andra gång; bonden Markus Strangs förehavanden behandlades visserligen också efteråt vid Pedersöre sockenting. Simon och Erik var besläktade med trolldomsanklagade kvinnor: Simons föräldrar hade förknippats med trolldom och också hans syster hade anklagats för detsamma, visserligen ute på landsbygden, och Eriks hustru var ingen annan än ”Rijfsfinskan”.⁷⁵ Markus hade i sin tur åtminstone när

75. Nyholm, *Befolkningen i Jakobstad*, s. 21, 119.

det gällde ett knep varit läromästare till den som häxa brända Malin Hindrichsdotter Röring.⁷⁶

Om man bortser från Nixhistorierna, där sockenbor dominerade och där beskyllningarna framfördes av en bonde, alltså en utsocknes, utpekades bara sex utanför Jakobstad boende människor som trollkunniga av stadsbor (Tabell 1 och 3). Åtminstone tre av de utpekade var män; också den icke vid namn omnämnda Revalsbon, som gav råd till Beata Persdotters unge son om hur man kunde få vacker röst igen, var sannolikt en man – en köpman, dräng eller sjöman. Utsocknes omnämndes i dylika sammanhang oftast i samband med att den anklagade berättade av vem hen hade lärt sig en speciell konst.⁷⁷ Den läkare som Beata Persdotter uppgav som källa för sina kunskaper i läkning under rättegången år 1678 har dock inte inkluderats i statistiken, eftersom det verkar ha varit så att Beata bara försökte ange en acceptabel person. I två andra fall var det fråga om faktiska anklagelser: i det ena fallet riktades dessa mot en bonde som sades ha utövat skadlig trolldom, i det andra fallet anklagade Beata en landsbygds kvinna för att det var hon som hade plågat henne med den hemska nattliga synen och att denna kvinna, Margeta Hansdotter, även kallad Halt-Margeta, också hade fört en ung bondkvinna till Blåkulla.⁷⁸

Fall där utsocknes utpekades eller anklagades förekom alltså rätt sällan. Att sådana ändå figurerade under hela tidsperioden vittnar om en ständig växelverkan över administrativa gränser: folk tog gärna emot trollkonster från varandra och stadsborna var också medvetna om vilka som betraktades som trollkunniga ute på landsbygden. I övrigt pekade lokalsamhället helst ut sina egna medlemmar, något som berättar om den roll som de alldagliga kontakterna spelade i uppkomsten av trolldomsmissstankar.

Anklagelserna kunde nå lokalsamhällets toppskikt, såsom rådmanshustrur, -änkor eller -döttrar; rådmän beskylldes dock inte för förehavanden med det övernaturliga – åtminstone inte så öppet att det

76. Kass, *Pedersöre*, Pedersöre sockenting 16–17.8.1661.

77. Jakobstads renoverade dombok (h:1) 10.6.1660, 12.4.1675, 17.4.1678; (h:2) 8.5.1689, Digitalarkivet; Ordinarie dombok (Ko a:17), Pedersöre sockenting 30–31.1.1699, s. 204, Digitalarkivet; Kass, *Pedersöre*, Pedersöre sockenting 16–17.8.1661.

78. Om "Halt-Margeta" se även Åkerblom, *Pedersöre storsockens historia*, s. 626–627 och Heikkinen, *Paholaisen liittolaiset*, s. 306.

skulle ha kommit till rättens kännedom.⁷⁹ Bilden är likartad på andra håll i det tidigmoderna svenska riket: män och i synnerhet manliga makthavare anklagades sällan för trolldom eller ens för signeri, lövjeri eller vidskepelse. Om sådant hände, avvisades anklagelserna snabbt.⁸⁰ Bonden Anders Nix nämnde visserligen häradshövdingen, den mäktige Erik Tawast som då redan hade fått adelsvärdigheten och kallade sig Tawaststjerna, som en av de som satt vid bordsändan i Blåkulla. Han tog dock tillbaka sin beskyllning när häradshövdingen konfronterade honom under rättegången. Då uppgav Anders att han egentligen bara hade hört en bonde säga så.⁸¹

Trolldomsanklagelser slängdes främst mellan borgarhushållen och i synnerhet mot kvinnor. I somliga fall kunde bönder, bondkvinnor och tjänstefolk uppträda som vittnen, något som också skedde under den första trolldomsprocessen mot Beata Persdotter, men trolldoms-målen väcktes dock nästan uteslutande av borgare och i synnerhet av borgarkvinnor (Tabell 1). Det rörde sig alltså i huvudsak om inre konflikter inom stadssamhället.

Två män utmärker sig som flitiga målsägande, nämligen tullbesökaren Mårten Laukus och den nyssnämnde bonden Anders Nix. Båda dessa män var orsak till att åtskilliga personer förhöordes, helt i onödan såsom det alltid visade sig till slut. Till sist tycks båda två ha förlorat sin trovärdighet i omgivningens ögon.⁸²

Rådstugurätten dömde fyra eller fem personer till döden för trolldom. Alla var kvinnor och borgarhustrur: Malin Hindrichsdotter Röring, Valborg Matsdotter, Beata Persdotter och Anna Mortensdotter Moiman.

---

79. Nyholms tolkning (i *Befolkningen i Jakobstad*, s. 23) att rådman Erik Bertilsson Helsing blev suspenderad från rådstugurättens verksamhet mellan den 16 februari 1676 och den 2 januari 1678 för att en borgarhustru hade anklagat honom för signeri bygger på en övertolkning av ordvalen i rådstugurättens protokoll: målet gällde snarast ägarskap till ett hus, och Erik Helsing höll sig borta från rätten för att inte skada bilden av rättens opartiskhet under den tid som målet rannsakades av rådstugurätten och hovrätten.

80. Så skedde också i Stockholm, när en 15-årig flicka påstod sig ha sett en borgmästare och en rådman i Blåkulla: *Historiska samlingar* 4, utg. Carl Adlersparre (Stockholm 1822), s. 311, 319–321.

81. Ordinarie dombok (KO a:8), Extraordinarie lagmans rannsaking 16.6.1690, s. 388, Digitalarkivet.

82. Jakobstads renoverade dombok (h:2) 26.4.1684; Ordinarie dombok 1690 (KO a:8), Extraordinarie lagmans rannsaking 16.6.1690, s. 397, Digitalarkivet.

Också Lussi Matsdotter dömdes sannolikt till döden. Fyra av målen kan hänföras till kategorin skadlig trolldom; i Lussis fall rörde det sig om en påstådd Blåkullafärd (Tabell 1). Rådstugurätterna var dock tvungna att underkasta dödsdomarna hovrättens betänkande. Åbo hovrätt representerade den svenska kronan och var en rättslig aktör som befann sig både ovanför och utanför de flesta finländska lokalsamhällen – med Åbo som det enda undantaget. Hovrättens ledamöter hade i regel en bredare kännedom om lagen och rättspraxisen än domstolarna i städerna och på landsbygden.⁸³ Inte sällan ändrades rådstugurätternas domar, när hovrätten hade bekantat sig med målet. Så gick det med Beatas och Lussis domar samt tydligen också med Valborgs dom. Malin Hindrichsdotter brändes dock, liksom Anna Mortensdotter Moiman. Domen över Anna byggde dock officiellt på mångfaldigt hor.

Rådstugurätten behandlade alltså kvinnor klart strängare än män när det gällde trolldom, något som motsvarar den allmänna bilden av tidigmoderna trolldomsprocesser. Också språkbakgrunden verkar ha haft viss betydelse, åtminstone ibland: Malin Hindrichsdotter talade finska som modersmål och så gjorde också Beata Persdotter. Anna Mortensdotter Moimans släkt- eller tillnamn kan i sin tur hänvisa till finsk bakgrund. Valborg Matsdotter var gift med en inflyttare från Ruovesi socken, något som behandlas mer ingående här längre fram.

Det är visserligen sällan som man säkert kan fastställa vilket språk en enskild individ talade som modersmål och om hen var en första generationens inflyttare i Jakobstad. Men såsom redan konstaterats var praktiskt taget alla vuxna Jakobstadsbor inflyttare under 1650- och 1660-talen.

Att språkbakgrunden, i praktiken finska språket, hade en viss roll vid uppkomsten av trolldomsmissstankar framgår när man tittar på vilka personer som i likhet med Beata Persdotter utpekades en andra eller en tredje gång eller ännu oftare: dessa var tio till antalet och åtminstone tre av dem – Beata samt Simon Larsson Skottare, Malin Hindrichsdotter och Markus Strang – verkar ha talat finska som modersmål enligt vad som berättas om dem eller om deras geografiska bakgrund. Markus var bonde och bodde i Ytteresse. Han hade lärt Malin ett knep med vilket man kunde beskydda kor mot maran, alltså den nattliga

---

83. Yrjö Blomstedt, 'Kuninkaallisen Majesteetin Oikeus Suomessa', Yrjö Blomstedt (toim.), *Turun hovioikeus – Åbo hovrätt 1973 31/10* (Helsingfors 1973), s. 31–168.

varelsen som kunde plåga såväl sovande husdjur som sovande människor. Markus hade kontakt med åtminstone två andra trollkunniga finsktalande män, av vilka den ena bodde i Rautalampi och den andra i Ilmola. Det framgår av en notis i Pedersöre sockens tingsprotokoll att en konversation på finska mellan trollkunniga män kunde väcka misstankar, åtminstone om någon olycka inträffade efteråt.⁸⁴

De finsktalandes andel av de anklagade och utpekade kan ha varit ännu större: vad de övriga angår, framkommer det nämligen inte i några fall att de uttryckligen talade svenska som första språk. Tvärtom finns det uppgifter som tyder på att somliga kanske var inflyttare från i huvudsak finskspråkiga orter (Tabell 1).

Rättens och möjligen också borgerskapets inställning till trolldom förändrades mot slutet av 1600-talet och i början av 1700-talet: flera anklagelser undersöktes närmast som smädelser eller så konstaterades det att anklagelserna berodde på sjukliga drömmar eller tidigare missämja mellan parterna. De flesta anklagade friades från misstankarna eller så ålades parterna att ingå förlikning. Det finns också mål där ett formellt utslag verkar ha uteblivit eller där ett sådant aldrig blev nedtecknat i protokollet – antagligen lät rätten då och då processer falla i glömska utan att aktivt lägga ned dem. Den nya liberalare mentaliteten torde återspegla den rationaliserande vändning som skedde i Stockholm i samband med Blåkullahysterin år 1676.⁸⁵ Avskyn mot Beata Persdotter var visserligen så stark att hon dömdes till döden år 1689, men hon benådades ju av hovrätten. Att Anna Mortensdotter Moiman fick sätta livet till så sent som år 1707 berodde mer eller delvis på hennes osedliga leverne.

Under den stora Blåkullahysterin i Stockholm åren 1675–1676 behandlades trolldomsanklagade finska kvinnor hårdast, något som framkommer bland annat av att den enda som brändes levande var en finsktalande österbottnisk inflyttare.⁸⁶ Det går dock inte att fastställa med hundraprocentig säkerhet om läget var så också i Jakobstad. Men i ett avseende var bilden av trolldomsprocesserna likadan i bägge städerna: också i Jakobstad drabbade trolldomsmissstankarna lättare finskspråkiga

---

84. Kass, *Pedersöre*, Pedersöre sockenting, 16–17.8.1661, 12.10.1661, 23.1.1662.

85. Händelserna i Stockholm beskrivs i Ankarloo, *Trolldomsprocesserna* och Lamberg, *Häxmodern*.

86. Lamberg, *Häxmodern*, s. 308.

än svenskspråkiga. I Stockholm var först de tyskättade och sedan de finskspråkiga överrepresenterade bland dem som misstankarna allra först riktade sig mot.⁸⁷

Trolldomsberytade hushåll – två exempel

Också i 1650- och 1660-talens trolldomsmål kan vi se tydliga kopplingar till det finska. Två hushåll var upprepade gånger involverade i trolldomsanklagelser. Smeden Simon Larsson Skottare hörde till stadens tidiga borgare. Sin ed som borgare hade han svurit tillsammans med 22 andra invånare den 25 augusti 1653 och han deltog också i stadens första rådstugurättsmöte.⁸⁸ Fem år senare beskyllde borgarhustrun Anna Jönsdotter och hennes dotter denne Simon för skadegörelse; han lär ha förgjort en brunn och det vatten som togs ur denna sades bli tjockt och blodfärgat vid kokning. Skottare lät själv stämma dessa kvinnor för förtal, men under den rättsliga behandlingen sade sig också två andra borgare som bodde på samma gata som Anna, Simon Matsson Glasmästare och Pål Eriksson, ha samma förgjorda vatten i sina brunnar. Det var alltså flera borgarhushåll som stod bakom anklagelserna. Rätten utsåg tre män som synade brunnarna och kokade vattenet. Detta befanns vara normalt och till undsägelsen fanns inga andra vittnen än Anna och hennes dotter. Då ångrade dessa sitt tal. Eftersom mor och dotter ansågs ha talat i oförstånd undgick de böter men fick en varning av rådstugurätten.⁸⁹

Smeden Skottare bodde åtminstone inledningsvis utanför staden, ”uthom Staquetet”, och under sitt första år som borgare dömdes han för att ha sålt öl till bönder. De människor som bodde i stadens utkanter kan i vissa fall ha hört till marginaliserade grupper – det är dock svårt att ge belägg för att hushåll med finskspråkig anknytning bodde i specifika områden. I början av 1660-talet var Skottare mantalsskriven på Medelgatan. År 1662 anklagades han för sitt ”otidige munbruk” i rådstugan och senare samma år, i samband med ett bråk om hemgång, anklagade kaplanen i Pedersöre Per Lundinus honom för trolldom. Lundinus, en klockarson från Pedersöre, hade studerat vid universi-

87. Ibid., s. 100–102.

88. Söderhjelm, *Jakobstads historia* 1, s. 137.

89. Jakobstads renoverade dombok (h:1) 25.8.1653, 7.3.1654, 8.2.1658, Digitalarkivet. Jämför Söderhjelm, *Jakobstads historia* 1, s. 345–346.

tetet i Uppsala.⁹⁰ Senare drog Lundinus tillbaka sin anklagelse, men av protokollen framgår det att både Simons syster och föräldrar tidigare hade förknippats med trolldom.⁹¹

Smeden Simons familj kom från Purmojärvi, ett område som vid denna tidpunkt ännu inte getts status som by och som låg i de övre, finskspråkiga delarna av Pedersöre socken. Mellan byarna i dåvarande Purmo, en bygd som var huvudsakligen svenskspråkig, och Purmojärvi låg omfattande skogsområden.⁹² Familjen hade varit bosatt på ett utmarksområde och också detta kan vid sidan av språklig bakgrund ha bidragit till föreställningar om främlingskap.

Margareta Larsdotter, Simon Skottares syster, hade anklagats av kyrkoherden i socknen för signeri och trolldom år 1658. Kyrkoherden påtalade då undsägelser riktade mot Simon Michelson och Isak Mattson. Medan Simon känt sig sjuk invärtes och varit sängliggande i flera år, hade skadegörelsen i Isaks fall rört en äng. Då målet togs upp i Pedersöre framgick det att rykten om den trolldom som Margareta och hennes då avlidna föräldrar skulle ha utövat redan hade varit i svang under en längre tid. I augusti samma år kunde Margareta svära sig fri, och de flesta av hennes edgårdsmän bar finska namn.⁹³

Således utsattes flera familjemedlemmar från en finskspråkig plats, då en avlägsen del av utmarken, för ryktesspridning. Också Simon som flyttat till den nya staden vid kusten bar med sig dessa rykten, och anklagelser mot honom behandlades två gånger av rådstugurätten. Två av de tre gånger som denna familj rannsakades var det kyrkans företrädare som satte målen i rullning och förde ryktena till rätten. Simon Skottare dog barnlös år 1669.⁹⁴ Att familjebakgrunden inte alltid betraktades som belastande framgår emellertid av ett mål nedtecknat i Pedersöre sockens tingsprotokoll år 1699: nämnden frikände en kvinna från misstankar trots att ”hennes Moder och Förfäder intet varit uthan

---

90. Jakobstads renoverade dombok (h:1), 14.7.1662, 6.5.1663, Digitalarkivet; Åkerblom, *Pedersöre storsockens historia* 2, s. 573, 598, 648.

91. Jakobstads renoverade dombok (h:1), 6.5.1663, Digitalarkivet.

92. Wallén, *Språkgränsen*, s. 54–60.

93. Margareta, vars fall behandlades i socknen, ingår inte i våra beräkningar: Kass, *Pedersöre*, 11–12.2.1658, 30.8.1658. Edgårdsmännen var Simon Hytinen, Thomas Kiärna, Erich Tarfwoin, Nills Ollsson, Siffredh Tarwonen, Michel Nikolä, Erich Knutzon i Sawoby och Erich Simonen. Jämför Heikki Junnila & Heikki Rantatupa, *Järvisseudun historia* 1 (Evijärvi 1983), s. 511–512.

94. Nyholm, *Befolkningen i Jakobstad*, s. 110.

ondt rychte af Trulldom och wijdskeppelse⁹⁵. Det är värt att notera att nämnden var medveten om familjebelastningen och omnämnde den – antagligen hade bönderna diskuterat saken.

Kimmo Katajala har i sin studie av blandäktenskapen mellan lutherska och ortodoxa vid det svenska rikets östgräns under 1600-talet lagt märke till att barnen födda i sådana äktenskap kunde förknippas med trolldom.⁹⁶ Utifrån Jakobstadsmaterialet är det svårt att avgöra ifall trolldomsmissstankarna som berörde finskspråkiga blott berodde på finskt påbrå eller om de var mer typiska för blandäktenskap.

Även en annan familj där finska talades kom upprepade gånger att stå till svars för trolldomsanklagelser. I september år 1659 anklagades borgarhustrun Malin Hindrichsdotter, hustru till Jakob Röring, för att genom trolldom ha åsamkat bondhustrun Karin Hansdotters död. Karin var hustru till bonden Erik Hansson i Skutnäs, ett område just utanför staden, och i bondhustruns mage hade man efter hennes död hittat en vidunderlig tingest. Malin ska dessutom ha övertalat smeden Olof Olofssons dotter att ge henne ett mässingsbälte som användes för att skydda boskap. Också andra former av lövjeri uppdagades. Samma smeddatter hade förmåtts ge sin mors kjol till Malin, som påstods använda en under barnsbörd nedblodad kjortel i magiskt syfte.⁹⁷

När Malin Rörings göranden ventilerades följande gång tillkom grava beskyllningar. Margareta Michelsdotter anklagade henne för att ha förorsakat hennes make Jakob Haraskäggs död. Efter att Malin Röring utan lov hade tagit Haraskäggs båt hade denna slagit henne. Då lär hon ha fällt hotelser över honom – ”så skall ditt Hiärta sidja, som iagh nu swijder” – och följderna hade enligt Margareta varit fatala. Det fanns dock inga vittnen som kunde bekräfta att Malin uttryckt sig på just detta sätt, även om Essebonden Markus Strang vittnade om att han hade mött Malin just efter att hon slagits av Haraskägg och också hört hennes bannor. Dessutom visste Margareta berätta att hennes brorsdotter, som inte bara vägrat ta årstjänst hos Malin utan också sagt nej

---

95. Ordinarie dombok (Ko a:17), Pedersöre sockenting 30–31.1.1699, s. 214, Digitalarkivet.

96. Kimmo Katajala, 'Marrying "the other": Crossing religious boundaries in the eastern borderlands of the kingdom of Sweden in the 17th Century', Magdalena Naum & Fredrik Ekengren (eds.), *Facing Otherness in Early Modern Sweden. Travel, Migration and Material Transformations, 1500–1800* (Martlesham 2018).

97. Första gången 12.9.1659: "Jakob Mattsson Röring" i Kass, *Jakobstad*; Nyholm, *Befolkningen i Jakobstad*, s. 93. Se även Söderhjelm, *Jakobstads historia* 1, s. 348–350.

till den mjölk som hon erbjöds, drabbats av konstiga åkommor. Det finns inga uppgifter i de tillgängliga källorna om att makarna Jakob och Margareta själva skulle ha bott i staden.⁹⁸ Hon ska tidigare ha bott inhysses i Edsevö, på samma ställe som Malin, och även från den tiden fanns berättelser: innan Malin gift sig hade hon på en fråga från Margareta ivrigt berättat på finska om de knytnävsstora skinnpåsar hon använde för att skydda boskap. Själv förstod Margareta inte finska. Malin sades också läsa i salt och Malin själv förnekade inte att hon använt en formel som återges på finska i rättegångsprotokollet – ”*eij pidä randala läm-mindä, woita siömän mutta qwintkula*”.⁹⁹ I övrigt vidkändes Malin inte de anklagelser om lövjeri, signeri och trollkonst som hon ställdes inför.

Även om språket förhållandevis sällan beskrivs explicit är det tydligt att Malin Hindrichsdotter Röring var finskspråkig. Vittnesmål från förhållandevis många personer passerar revy i detta protokoll och det framgår att rykten om Malin hade cirkulerat både på landsbygden och i staden. Förutom Markus Strang vittnade även andra från socknen om den trolldom som Malin ska ha utövat och också ett flertal personer som inte själva var utsatta bar vittnesbörd om det som hade drabbat personer som inte velat gå Malin till mötes: då hon inte fick det kött hon begärde hade den tillfrågade bondens svin dött och därtill ska en fattig torpare ha förlorat sina tre får. Likaså kunde en rådman förtälja att hon i staden förtrollat en tjur som tillhörde en kaptensänka. Malin Hindrichsdotter dömdes till döden i juni 1660 och avrättades.¹⁰⁰

Också Malins man Jakob Röring blev föremål för trolldomsbeskyllningar. Han var en av de första stadsborna, och enligt den omfattande excerptsamling som Ines Kass skapat omnämns han i rådstugurättens protokoll redan år 1653. I de tidigaste dokumenten beskrivs Jakob som forman till sjöss och lands, senare beskrivs han som timmerman och murarmästare. Förmodligen var denne Jakob son till Matts Hansson

---

98. Jakob Haraskäggs son Anders svor borgared i staden år 1660: Nyholm, *Befolkningen i Jakobstad*, s 10.

99. Jakobstads renoverade dombok (h:1), 10.6.1660, Digitalarkivet. Ordagrant översatt betyder detta: ”Man ska inte äta varmt smör på stranden på annat sätt än med en sticka.” Men det är sannolikt att det har uppstått ett skrivfel i det renoverade protokollet när meningen avskrivits från originalet och att det egentligen borde stå *raudala* (’med järnet’) och inte *randala* (’på stranden’). Därmed blir betydelsen banal om ock helt rationell: ”Man ska inte äta varmt smör med ett järn utan med en (trä)sticka.”

100. Jakobstads renoverade dombok (h:1), 10.6.1660, Digitalarkivet. Se även Söderhjelms, *Jakobstads historia* 1, s. 348–350.

från Röringe by i Vetil¹⁰¹, en bygd som huvudsakligen var finskspråkig, men enligt en notering kan vi se att han också hade besökt kyrkan under den svenska predikan. Under rättegången mot Malin beskylldes också han för att idka magi och det påtalades att han försökt förbättra häst-, får- och boskapslyckan.¹⁰²

Enligt uppgifter ur 1663 års mantalslängder bodde Röring tillsammans med sin hustru Brita Andersson på Östergatan.¹⁰³ Han förefaller således ha varit omgift vid detta tillfälle. Även denna Brita förknippades med trolldom och hon var förmodligen från Kalajoki, en finskspråkig församling norr om Gamlakarleby.¹⁰⁴ År 1669 hade hon brukat hårda ord hemma hos uppsyningsmannen Nils Hansson som erbjudit hennes man alkoholhaltiga drycker. Några dagar efter att Brita hotat Nils med tal om blodspottning hade denne drabbats av svåra plågor och också hostat upp blod. Då hustrun till Nils hade skickat bud med Arvid Oinonens hustru och bett Brita bota det onda hade krämporna gått över. Också Oinonen, som flyttat från Saarijärvi år 1661, bodde på Östergatan.¹⁰⁵

Även kring Brita rörde sig således rykten och hon tvingades bemöta trolldomsbeskyllningar ett flertal gånger. År 1670 anklagades hon – då i 35-årsåldern – för att ha åsamkat ett sjukdomsfall hos en dräng. Denne hade hört henne säga något när hon red förbi honom då han røjde på en åker. Brita hade varit på väg till Sundby, en by cirka tio kilometer från staden, för att söka bot för ”kvesan” i sitt finger. I samma veva besökte hon också en barnsäng och då ska hon med bröd och ord ha försökt tysta barnet.¹⁰⁶ När målet senare togs upp på nytt ålades Brita att befria sig med tolvmannaed – och bland de män som stödde henne fanns främst sådana med finska namn: Arvid Oinoinen, Sigfrid Karvonen och Markus Timonen.¹⁰⁷

101. Nyholm, *Befolkningen i Jakobstad*, s. 48.

102. Jakobstads renoverade dombok (h:1), 10.6.1660, Digitalarkivet.

103. ”Jakob Mattsson Röring” i Kass, *Jakobstad*; Nyholm, *Befolkningen i Jakobstad*, s. 47–48.

104. Se förklaring nedan, i diskussion om och presentationen av Helga Andersdotter.

105. Jakobstads renoverade dombok (h:1), 18.10.1669, Digitalarkivet. Jämför Nyholm, *Befolkningen i Jakobstad*, s. 15.

106. Det är möjligt om ock inte helt säkert att denna Brita var identisk med den Brita Andersdotter som omtalas som barnmorska i protokollet år 1694 och som kopplas till tidigare lövjeri. I Tabell 1 har dessa kvinnor för säkerhets skull behandlats som olika individer. Jakobstads renoverade dombok (h:3), 17.1.1694, Digitalarkivet.

107. Jakobstads renoverade dombok (h:1), 19.2.1670, 4.6.1670, Digitalarkivet. En Thomas Kärna fanns i gruppen och detta namn återfinns också i listan över dem som stödde Margareta Larsdotter, syster till Simon Skottare, se fotnot 94.

Redan tidigare hade det påtalats att Jakob Röring sålde öl hemma och han hade anklagats för drickande, dubblande och ”annan olåt med resande legofolk”. År 1674 såldes brännvin till bönder med finskspråkiga namn, förmodligen samma Karvonen och Timonen som fungerat som edgårdsmän för Brita. Denna gång dömdes Röring till böter, men i brist på medel tvingades han sona sitt brott i stadens fängelse. Följande år dog han.¹⁰⁸

Medan Brita upprepade gånger kunde rentvå sig från trolldomsanklagelserna kom en annan kvinna från en familj knuten till det finska att dömas till döden. År 1663 anklagades Valborg Mattsdotter för att ha förbannat årsväxten, något som var absolut förkastligt i den dåtida verkligheten. Detta mål behandlades åtminstone sex gånger, och på grund av sjukdom kom Valborg inte till rätten vid alla tillfällen. Hon beskrevs som en arg och bitter kvinna, och hon lyckades inte få några edgårdsmän. Valborg var gift med Pehr Michelsson, inflyttad från Ruovesi. I början av 1660-talet bodde hon på Medelgatan, den gata som sägs ha varit stadens centrala. Av allt att döma upphävdes domen, för hennes namn förekommer även i protokoll från senare år och hon finns upptagen i mantalslängder från 1670-talet.¹⁰⁹

De rörliga och de inflyttade

År 1655 anklagades Agnes Larsdotter, som var född i Luvisby i Eurajoki, för förgöring vid häradstinget i Pedersöre. Agnes, som förmodligen var finskspråkig och hade bott i socknen i 40 år, dömdes till döden.¹¹⁰ I lokalhistorisk litteratur från den svenskspråkiga regionen ges också exempel på trolldomsfall där män från finskspråkiga orter var involverade eller där målen knöt an till förståelser av det samiska.¹¹¹ På motsvarande sätt stod en kvinna från det svenskspråkiga Nedervetil anklagad i det huvudsakligen finskspråkiga Lochteå för åsamkande av åtta kors död, och denna kvinna fick av allt att döma stå till svars för boskapspest. År 1678 dömdes inhysingskvinnan Kreetta Prött till

---

108. Jämför Nyholm, *Befolkningen i Jakobstad*, s. 48; Jakobstads renoverade dombok (h:1), 6.4.1674, Digitalarkivet.

109. ”Pehr Michelsson” i Kass, *Jakobstad*; Se även Nyholm, *Befolkningen i Jakobstad*, s. 98.

110. Jämför Hertzberg, *Vidskepelsen i Finland*, s. 93–96.

111. Åkerblom, *Pedersöre sockens historia* 2, s. 622–623; Back, *Karleby socken*, s. 502–504; Möller, *Gamlakarleby*, s. 77; *Sideby sockens historia*, s. 43–44; Junnila et al., *Järvisedun historia*, s. 512.

döden i Kaustby. Prött som ansågs ha åsamkat sjukdom och död, var född i Pedersöre. Vår genomgång av lokalhistoriska översiktsverk visar därtill att samma personer – såväl kvinnor som män – kunde anklagas på flera orter.¹¹²

Även i Jakobstad förefaller det ha funnits en avoghet mot de utifrån kommande, i synnerhet mot de människor som kunde ses som tiggare eller lösdrivare. Med jämna mellanrum beslutade magistraten att så kallat löst folk skulle fördrivas ur staden och dessutom skulle de borgare som hyste sådana bötfällas.¹¹³

År 1678 var Brita Andersson Röring, då änka, återigen kallad till rätten i ett trolldomsfall. Denna gång handlade det främst om systemen Helga Andersdotter som lärt Brita hur man skulle stryka ryggen på oxen – antagligen avses här tjuren – då denna skulle bestiga kor. Djuret blev brunstigt om detta ströks längs halsen, med början från hornen. Helga sade sig inte ha utövat detta själv och hon kände inte heller till de ramsor som skulle läsas. Helga hade lärt sig denna konst av sin förra matmor, kapten Gaddes hustru Margareta Brandes i Kronoby. Enligt Margareta ska konster av detta slag ha praktiserats i Tyskland. Utifrån dessa anklagelser om signeri dömdes Helga, beskriven som fattig löskona, till 60 marks böter och kyrkoplikt, men hon friades i hovrätten. Just dessa beskyllningar framstår som ytterst långsökta – anklagelserna gjordes efter de år då häxförföljelserna grasserat som värst, men kanske det också handlade om en vilja att åtala Helga, en kvinna som upprepade gånger hade vistats olagligt i staden.¹¹⁴

En lös kona vid namn Helga Andersdotter påträffas flera gånger i genomgången av materialet, och hon omnämns bland annat i rättegångsmaterial redan år 1664. Av ovannämnda protokoll från 1670-talet framgår det att Jakob Rörings hustru Brita Andersdotter hade en syster vid namn Helga. I maj år 1664 anklagade Malin Jönsdotter en Helga Andersdotter för att hon slagit hennes barn. Den Malin som förde fram anklagelserna var gift med Abraham Ruoska. I protokollet från det rådhusmöte som hållits några veckor senare, framgick det att Abraham hade köpt sin gård på Östergatan av Jakob Röring, mantals-

112. Pentti Virrankoski, *Kokkolan pitäjän yläosan historia* (Kokkola 1961), s. 504; Junnila et al., *Järviseudun historia*, s. 512.

113. Söderhjelm, *Jakobstads historia* 1, s. 144. Här omnämns magistratsdiskussioner förda 1668, 1675, 1679 och 1695.

114. Jakobstads renoverade dombok (h:1), 17.4.1678, Digitalarkivet.

skriven på samma gata, men inte lyckats betala för den.¹¹⁵ Utifrån detta förmodar vi att det rör sig om den Helga Andersdotter som var Brita Andersdotters syster, och bägge dessa kvinnor kom förmodligen från Kalajoki. År 1674 anklagades löskonan Helga för att en söndag ha varit berusad hemma hos Jakob Röring – här förelåg således såväl sabbatsbrott som fylleri.¹¹⁶ Upprepade gånger hade hon förvisats från staden och år 1688, då hon beskrevs som en gammal kona, bodde hon hos köpmannen Elias Jöransson som var gift med Karin Andersdotter, änka efter Arvid Bertilsson Oinonen. Elias kom från Kauhajoki och även Arvid var inflyttad från en finskspråkig ort. När Helga skulle grädda en kaka för hustrun Karins räkning använde hon ugnen hos skomakaren Erik Boij – kanske tillståndet att använda ugnen hade kommit från ”Rijfsfinskan” Beata Persdotter, då gift med Boij. Helga tydde sig av allt att döma till hushåll där finska talades.¹¹⁷ Vid denna tid var regleringen av rörlighet hård, men det förefaller också ha funnits en viss förståelse för de människor som bröt mot dessa och andra regler och därmed hade de möjligheter att inhysas i staden.

Det finns andra exempel på hur just personer som förvisades ur staden kunde förknippas med trolldom. År 1665 uppmanades Brita Andersdotter, dotter till sockenskrivaren Anders Mattsson, och hennes man Bengt Andersson att lämna staden. I mantalslängderna beskrivs paret som inhysta. Bengt hade burskap i en annan stad, Kristinestad, men paret hade oaktat detta nyttjat stadens bete och fiskevatten. Dessutom tillverkade paret brännvin och idkade ölförsäljning som ansågs skada borgarna i staden.¹¹⁸ I de tidigmoderna städerna bryggdes öl både i vanliga hushåll och hos de borgare som erhållit särskilt utskänkningstillstånd. Också från de förstnämnda hushållen såldes öl och det föll på lägre tulltjänstemän att undersöka om utskänkningen blev för omfattande. Just kring ölförsäljning kunde således tvister uppstå,¹¹⁹ och så skedde också i Brita och Bengts fall. Trots förvisningen höll sig paret kvar i staden.

---

115. Jakobstads renoverade dombok (h:1), 18.4.1664, Digitalarkivet.

116. Jakobstads renoverade dombok (h:1), 6.4.1674, Digitalarkivet.

117. Jakobstads renoverade dombok (h:2), 7.4.1688 Digitalarkivet.

118. Jakobstads renoverade dombok (h:1), 21.8.1665, Digitalarkivet.

119. Maria Ågren, 'Emissaries, allies, accomplices and enemies. Married women's work in early modern Sweden', *Urban history* 41 (2014:3), s. 394–414; Jenni Lares, *Alkoholinkäytön sosiaaliset merkitykset 1600-luvun länsisuomalaisessa maaseutuyhteisössä* (Tampere 2020), s. 204, <https://trepo.tuni.fi/handle/10024/122686> (hämtad 16.3.2021).

År 1666 fälldes hustrun Brita för förtal efter att hon hade kallat en borgarhustru för ”Siku Karin och Dyngwijsfruen”. De fantasifulla ökenamn som denna Brita Andersdotter hade gett olika personer i staden visar att hon hade ordets gåva. År 1667 dömdes hon för förtal. Inför rätten utspelades också en konflikt mellan å ena sidan detta par, å andra sidan Olof Eriksson och dennes hustru Margareta. Brita anklagades för trolldom och som bevis framhöll Olof Eriksson att hon vägde brännvinspannan när hon skulle bränna brännvin. Återigen förvisades paret. I detta fall utgjorde trolldomsanklagelserna enbart en del av beskyllningarna.¹²⁰ Intressant att notera är att också andra trolldomsanklagade som vi här omtalat beskylldes för olaga ölförsäljning; även Simon Skottare och Jakob Röring var involverade i sådana mål.

Om Beata Persdotters liv i Jakobstad och dess omnejd

Vi vet inte var ”Rijfsfinskan” Beata Persdotter föddes, men efter att hon flyttat från Kajana till Jakobstad försörjde hon sig som piga.¹²¹ Hon var i tjänst hos Jakobstads mäktiga man Erik Tawast, då tullinspektör. Före slutet av 1650-talet blev Beata gift med Hans Hansson Rijf, en skeppare som också han var i tjänst hos Erik Tawast. När Hans blev borgare och köpte en gård åt sig och sin familj, ifrågasattes köpet av Tawast som ville ha samma gård med motiveringen att han som granne hade rätt att inlösa den. Också Beata blev inblandad i männens tvist. Erik Tawast påstod att både Beata och Hans stod i skuld till honom och att Beata olovligen langade matvaror ur hans gård och hö ur hans lantgård. Som vittnen uppträdde Eriks hustru och pigor i Eriks hushåll. Redan under den här rättegången svartmåladess Beata av sina motståndare: hon presenterades som en hänsynslös, egenmäktig kvinna som hade ”elaka önskemål” mot sina medmänniskor och som rent av brukade misshandla sin man. Domarna iakttog också hennes föga respektfulla beteende inför rätten.

Målet avgjordes senare i maj 1663: Hans och Beata förlorade gården som tilldömdes Erik. Hans tilldömdes de pengar som han hade betalat för gården. Av en notis från år 1680 framgår dock att Erik av någon orsak inte tog gården i besittning utan lät paret fortsätta bebo

120. Jakobstads renoverade dombok, (h:1), 26.1.1666, 27.11.1667, 15.1.1668, Digitalarkivet.

121. Källuppgifterna i det här avsnittet är hämtade ur Jakobstads renoverade domböcker (h:1) 6.5.1663, 6.3.1681; (h:2) 18.7.1683, 26.4.1684; (h: 10) 14.9.1701, 7.10.1701, 25.11.1701; (h: 13) 23.3.1704, Digitalarkivet.

den. Hans konstaterades emellertid vara skyldig Erik pengar. Därtill straffades Hans och Beata med två dygns vistelse i stadens häkte och med böter. Även Beata fick böta: hon ålades betala 12 daler eftersom hon hade smädat Erik Tawasts hustru och 40 daler för att hon hade smädat rådstugurätten. Hovrätten bekräftade domarna men förlängde parets häktesstraff till två veckor.

Striden med Erik Tawast och livet i en gård där ägorätten var ifrågasatt verkar ha kastat en lång skugga över Beata. Under rättegången mot Beata och Hans använde Erik en retorik som gjorde gällande att han fortfarande betraktade dem som sina underordnade – ja, närmast som tjänstehjon som svikit sin husbonde. På så sätt och genom att ifrågasätta Hans Rijfs husköp undergrävde han parets nyvunna status som medlemmar av Jakobstads borgerskap.

Trots den här tvisten och det faktum att Hans lät bli att betala en hel del skulder, för vilka han alltemellanåt stämdes inför rätten, utnämnde Erik Tawast honom till tullbesökare. Detta skedde cirka sju år efter det att hushållen hade stridit mot varandra. Hans Rijf fick sin befattning den 1 maj 1670, alltså vid den tid då det traditionella ämbetsåret började. Erik frågade den samlade menigheten vad den visste om Hans och skaran svarade att den bara visste goda saker om honom. Frågan som Erik Tawast ställde till borgarna var sannolikt en del av en formell ritual. Det svar som han fick berättar knappast något om stadsbornas uppriktiga tankar och känslor.

Beata samlade på sig ännu mer negativt socialt kapital med sina egna affärer. Hon fick böta för att hon lät bli att betala en skuld och en annan gång fick hon böta för att hon hade gömt sig på en åker bakom kyrkan i stället för att vid sidan av sin man delta i förhandlingarna med det äkta parets borgenär – i det här fallet hade Beata själv skapat avstånd mellan sig och stadsgemenskapen genom att gömma sig utanför stadens gränser.

Beata blev änka i början av 1670-talet. För sin omgivning framställde hon sig som en utfattig änka, men hon lyckades efter några år hitta en ny man: skomakaren och tobaksvisitatören Erik Andersson Boij. Att hon fortfarande betraktades som en lämplig giftermålspartner tyder på att hon knappast var helt utblottad – hon hade ju fordringar på flera håll. Dessutom förestod hon en egen gård. Erik Tawast började visserligen år 1680 förnya sitt krav gällande huset. Trots att målet väcktes på nytt, fick Beata och Erik Boij behålla huset. Detta hindrade inte att

Beata drogs in i en riktig skandal år 1683: en borgare spred rykten om att hon skulle ha begått äktenskapsbrott. Följande år erkände ryktes-spridaren att han egentligen hade talat så i berusat tillstånd.

Beata hade således haft en hel del konfrontationer innan hon anklagades för trolldom. Trots att hovrätten benådade henne från dödsdomen år 1690, kallades hon i rådstugurättens protokoll alltjämt för trollkona. Hon hade ju inte kunnat hitta tolv edgärdsmän för att bevisa sin oskyldighet. Att ryktet var envist framgår av en ny och mångfasetterad rättsprocess som ägde rum år 1701 efter det att hon hade blivit smädad av en annan borgarhustru som hade kallat henne för trollkärning. Den här gången var det för omväxlings skull Beata själv som förde saken till rätten. Hon var ungefär 69 år gammal vid det laget. Det framfördes åter beskyllningar mot henne rörande bland annat andra personers sömnproblem och en kos plötsliga insjuknande och död. I denna process verkar hon ha blivit insnärjd i en tvist mellan två borgarhushåll – eller så blandade hon sig i den medvetet. Hur som helst förklarade till slut alla parter att de vara beredda att ingå förlikning. Rätten konstaterade i sin tur att allt bara byggde på ryktesspridning – synen på trolldomsanklagelser hade hunnit förändras så mycket att till och med ”Rijfsfinskan” kunde frias helt.

Beatas rykte som ond trollkunnig kvinna uppvisar dock tydliga tecken på ackumulering inom lokalsamhället: ”bevis” på ”bevis” mot henne dök upp under årens gång, sannolikt förstärkta av hennes aggressiva beteende – även om vi bör komma ihåg att våra uppgifter om hennes karaktärsdrag bara bygger på rättegångsprotokollen och att de härrör sig från situationer där hon kände sig hotad eller orättvist behandlad. Att hon talade finska som modersmål tycks ha skapat en distans mellan henne och åtskilliga svenskspråkiga personer trots att hon ingalunda var den enda finskspråkiga i Jakobstad. Hennes språkbakgrund noterades dock, något som framgår av att hon ännu efter att ha bott i staden i flera decennier fortfarande ibland kallades ”finskan” eller ”Rijfsfinskan”. Dylika benämningar avslöjar hur finsk bakgrund kunde förknippas med främlingskap i det till övervägande del svenskspråkiga Jakobstad. Beata var uppenbarligen ”Rijfsfinskan” för somliga ännu i början av 1700-talet, när också hennes andra man Erik Andersson Boij hade dött.

Beatas gestalt i lokalsamhällets ögon kan likställas med den ovan nämnda landsbygdskvinnan Agnes Larsdotter som enligt Pedersöre

sockens tingsprotokoll var född ”i Finland” – en sådan notis återspeglar sannolikt en världsbild, där svenskbygderna i Österbotten låg utanför Finland. Tecken på den här synen finns också i andra källor från det svenskspråkiga Österbotten på den här tiden.¹²² Trots att Agnes hade bott i Pedersöre i 40 år, betraktades hon som en trollkvinna av många och dömdes till döden år 1655. Ett av vittnena karakteriserade henne som ”en arg trullkona”.¹²³

På samma sätt åtnjöt Beata ett tvivelaktigt rykte, även ute på landsbygden. Hon var ju en barsk kvinna som hade haft många gräl med lantbor och som därtill var kreditor till många. År 1689 konstaterade nämnden vid Pedersöre ting att ”om Beata haar kringh heehla Sochnen alt stadigt warit swåra misstankar”.¹²⁴

Efter alla dessa prövningar dog Beata i början av år 1704, 72 år gammal. En av hennes söner upprättade en redogörelse för hennes affärer och fordringar, och denna tyder på att hon hade ekonomiskt fungerande kontakter fram till sin död, det vill säga hon hade inte levt i någon isolering trots att hon hade burit ett uppenbart socialt stigma. Men den allmänna negativa inställningen mot henne tyder på att det fanns åtskilliga som endast motvilligt, eller för att de hade saknat alternativ, hade handlat med henne. Eller kanske hade de helt enkelt inte brytt sig. De tidigmoderna stadssamhällena var ingalunda homogena enheter vad angick världsbilden och värderingarna: åtminstone i större städer som Åbo och Stockholm går det att urskilja en moralisk gråzon, där människor – även etablerade stadsbor – kunde växelverka med sådana individer som bröt mot de officiella normerna.¹²⁵

Sammanfattning: ja, språket kunde ha betydelse

Vår analys har visat att Rafael Hertzbergs konstaterande, enligt vilket trolldomsmisstankarna lättast drabbade män med finska namn och kvinnor med svenska namn, inte helt stämmer: också andra häx-anlagade kvinnor än ”Rijfsfinskan” hade finsk bakgrund. Namn-

---

122. Marko Lamberg & Petri Karonen, 'Finnar och finskhet i det svenska riket', *Finsk Tidsskrift* 2005:1.

123. Kass, *Pedersöre*, 15.8.1655.

124. *Ibid.*, 14–16.8.1689.

125. Marko Lamberg, 'Trying to survive as a Harlot-thief in an Early Modern Urban Community', Petri Karonen (ed.), *Hopes and fears for the future in early modern Sweden, 1500–1800* (Helsinki 2009); Laitinen, *Order, materiality, and urban space*, s. 119.

formerna kan inte ens tillmätas stor beviskraft rörande namnbärarnas modersmål vilket framgår av sådana namn som Simon Larsson Skottare, Malin Hindrichsdotter och Beata Persdotter – alla dessa förknippades med trolldom och alla verkar ha haft finsk bakgrund. Omvänt har det också framgått att även män från svenskspråkiga orter anklagades.

Vår genomgång från Jakobstad visar att de flesta av de utsocknes som stod anklagade i trolldomsfall var män. Om de personer som Anders Nix utpekade i sin underliga berättelse tas bort från de misstänkta skara, blir antalet utpekade och anklagade män högst fyra, medan den motsvarande siffran för kvinnor är två. Båda siffrorna är små, men männen är i majoritet också i den nedkrympta gruppen. I de flesta fall var det i processer som initialt berörde andra personer som anklagelserna mot män framkom, och dessa berörde ofta olika former av agrar magi.

Vi kan notera att också kvinnor som kom utifrån och som talade ett annat språk än majoriteten gärna misstänkliggjordes. Annorlunda-görande i etniska termer kan på olika sätt relateras till trolldomsprocesserna i Jakobstad även om denna aspekt inte är framträdande i 1670-talets häxförföljelser.

Att språket spelade en viktig roll vid uppkomsten av trolldoms-misstankar framgår av flera omständigheter. Åtminstone en tredjedel av de personer som anklagades ett flertal gånger för trolldom hade kopplingar till det finska. Andelen var antagligen större eftersom språkbakgrunden är svår att belägga: utifrån indicier kan vi förmoda att även två kvinnor vid namn Brita Andersson (II och III) hade tydlig anknytning till finskan. Finskspråkiga var därtill klart överrepresenterade bland dem som rannsakades för trolldomsmissstankar under stadens första tio, femton år. I en verklighet där alla var inflyttare och obekanta med varandra, var finskspråkiga de som allra tydligast uppfattades som främlingar och som misstankarna lättast riktades mot. Bland de anklagade fanns också sådana som var knutna till hushåll där det bodde finskspråkiga eller inflyttade från finskspråkiga orter. Även detta är värt att beakta eftersom samhällsstrukturen vid denna tid var ortsorierad och hushållet hade stor social och kulturell betydelse.

Dessutom fälldes också de hårdaste domarna över kvinnor som antingen hade finskspråkig bakgrund eller som var inflyttare eller bådadera. Jakobstads rådstugurätt dömde veterligen fyra personer till döden för trollkonster. Dessa var borgarhustrurna Malin Hindrichs-

dotter, Valborg Matsdotter, Lussi Matsdotter och Beata Persdotter. De tre sistnämnda benådades, men av hovrätten – de ledande männen i lokalsamhället i Jakobstad hade varit beredda att ta också dem av daga. För Lussis del måste man visserligen göra den reservationen att rådstugurättens protokoll innehåller en lucka rörande den tidsperiod under vilken hennes dom måste ha fallit, men hon friades av hovrätten på samma sätt som Beata senare, så det är troligt att rådstugurättens dom hade varit strängare. En annan var Anna Mortensdotter Moiman som rannsakades för trollkonster men avrättades för horsbrott.

Malin och Beata var båda av finsk härkomst och den senare hade bott i Kajana innan hon flyttade till Jakobstad. Valborg, som benådades i likhet med Beata och Lussi, var gift med en inflyttare från Ruovesi (men detta säger ingenting säkert om hennes bakgrund) och Lussi var förmodligen en inflyttare från Stockholm (något som lämnade öppet vilket språk hon talade som modersmål). Anna Moimans tillnamn kan antyda finsk härkomst, men också den saken måste lämnas öppen.

I allmänhet tillämpade rådstugurätten en lindrig policy: många trolldomsfall rannsakades och avgjordes närmast bara som vidskeppelse eller som smädelser. Några mål blev ju resta av dem som hade stämplats som trollpackor eller trollkarlar och som ville rentvå sitt rykte. Men den statistik som kan samlas ihop utifrån trolldomsfallen i Jakobstad visar att finsk bakgrund åtminstone i vissa fall ansågs vara graverande när lokalsamhället listade syndabockar och när rådstugurätten skulle besluta om lämpliga domar. Ryktena och ackumuleringen av illvilligt tal lade grunden för många av anklagelserna, och de hårdaste domarna förknippades av allt att döma lättare med finskspråkiga, något som på ett utmärkt sätt framgår av hur de lokala rätterna behandlade Beata Persdotter.

Vår fallstudie visar hur växelverkan mellan språkgrupperna inte var helt problemfri i det unga och lilla Jakobstad, men för att kontrastera och generalisera resultaten och täcka in hela det dåvarande Finland, för att inte tala om hela riket, borde mer omfattande och kvantitativa studier utföras. Möjligheter till sådana finns, eftersom domböcker finns bevarade från många andra lokalsamhällen, såväl från städerna som från landsbygden.